

Lunds universitet
Historiska institutionen
HIS K01
Seminarieledare: Eva Helen Ulvros
Handledare: Klas-Göran Karlsson
Seminarium: 16 januari 2014, kl. 10.15, sal 4

Den röda faran

En studie av antikommunism i svensk dagspress 1950-1953

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	2
1.1 Syfte och frågeställningar	3
1.2 Material.....	3
1.3 Tidigare forskning	4
1.4 Metod.....	7
1.5 Teoretiskt ramverk.....	8
1.6 Begreppsdefinitioner.....	10
2. Historisk bakgrund	12
2.1 Den historiska antikommunismen	12
2.2 Kalla kriget	14
3. Analys.....	16
3.1 Den sovjetiska expansionismen.....	16
3.2 Moskvas femte kolonn.....	20
3.3 Den kommunistiska propagandan	23
3.4 Den kommunistiska diktaturen	26
3.5 Tredje ståndpunkten	29
3.6 Spionaffärer i Sverige	32
3.7 Catalinaaffären.....	36
4. Avslutande diskussion.....	39
Käll- och litteraturförteckning.....	44

1. Inledning

Kamp mot kommunisterna och kommunismen är naturligtvis fullt legitim i en demokrati. När dessutom en demokrati de facto befinner sig i blodig strid med kommunismen – Korea – räcker det en del för att förstå en klar antikommunistisk inställning.¹

Dessa två meningar utgör en del av *Arbetets* ledare den 18:e november 1951, som går under rubriken ”Ljust och mörkt”. Skribentens syfte var att förklara den kommunistkräck som vid denna tid rådde i USA. Koreakriget hade pågått sedan den 25:e juni 1950, då det kommunistiska Nordkorea invaderade det USA-stödda Sydkorea², och ingen lösning låg ännu i sikte. Världen höll andan då detta var, i och med FN:s militära intervention på Sydkoreas sida, det kalla krigets hittills allvarligaste och mest farliga situation.³ För första gången under det kalla krigets epok (1945-1989) pågick verkliga stridshandlingar mellan Väst, ledd av USA, och den kommunistiska världen, ledd av Sovjetunionen. Båda sidor förfogade över atombomber, och gemene man visste att dessa förödande vapen möjligen skulle kunna komma att användas i det nya kriget, som många fruktade skulle eskalera till ett tredje världskrig. I västvärlden, Sverige inkluderat, intensifierades de antikommunistiska kampanjerna för att förstärka hotbilden från de inhemska kommunistpartierna och den farliga, grymma fienden i Öst.

Min uppsats är en studie i hur antikommunistiska åsikter presenterades och formulerades i den svenska dagspressen under perioden 1950-1953. Tidsperioden anser jag vara väl vald, då förhållandet mellan de två supermakterna USA och Sovjet under dessa år befann sig på en bottennivå. De kampanjer som bedrevs mot kommunismen i västvärlden fick sig ett kraftigt uppsving i och med Koreakriget, särskilt i USA där denna period (plus ett par år till) är känd under namnet McCarthy-eran, uppkallad efter den amerikanske senator som var en av de mest högljudda och (ö)kända antikommunisterna. Namnet har också gett upphov till begreppet McCarthyism, vilket kännetecknar antikommunismen i dess mest extrema form. Jag är till viss del intresserad av att se om detta påverkade Sverige. Det är dock av underordnad betydelse, jag fokuserar främst på den *svenska* antikommunismen och vad som kännetecknade den. Därför så kommer likheterna/olikheterna med McCarthyismen inte vara en särskilt ställd fråga, det är snarare något man kan ha i tankarna när man går igenom analysen.

¹ *Arbetet*, 18/11-1951.

² Gaddis, John, *Det kalla kriget: Pakterna, spionerna, lögnerna, sanningen*, Stockholm 2007, s. 64.

³ Gaddis, 2007, s. 67 f.

1.1 Syfte och frågeställningar

Som ovan redan nämnts så är syftet med uppsatsen att undersöka den svenska antikommunismen såsom den presenterades och formulerades i den svenska dagpressen under en fyraårsperiod med start vid 1950, till 1953. Att denna studie fokuserar just på antikommunismen i sig gör att den enligt mig skiljer sig från andra studier som har gjorts inom detta ämne. Då jag inte fokuserar alltför mycket på någon på förhand vald typ av antikommunism i Sverige (t.ex. ett specifikt tema) så blir undersökningen därmed mer öppen olika former av den, t.ex. vid olika sammanhang och händelser, vilket gör att man lättare kan skapa sig en helhetsbild. Risken är att materialet blir alltför överväldigande, men sett till fördelarna så väger de upp den.

Frågeställningarna för denna uppsats är:

1. Vilka ordval och begrepp använde man när man i den svenska pressen uttryckte antikommunistiska åsikter?
2. Vilka teman återkommer i den antikommunistiska debatten?
3. Hur kopplades den tidens svenska politiska förhållanden och utmaningar till antikommunismen?

1.2 Material

Materialet för min uppsats utgörs som sagt av svensk dagspress. Mer specifikt så utgörs det av två dagstidningar, rikstidningen *Svenska Dagbladet* och den Malmöbaserade *Arbetet*, som jag har undersökt på UB Media i Lund. Mitt val av tidningar utgick främst från ideologisk ståndpunkt; SvD är konservativ och *Arbetet* en socialdemokratisk tidning. I dessa tidningar så har jag fokuserat på ledarsidorna, inte övriga artiklar och reportage. Orsaken till detta är att ledaren är just den del där respektive tidning ger uttryck för sina politiska åsikter, som kommenterar vad som för tillfället är aktuellt, något som kan vara både inrikes- eller utrikespolitiskt. Att undersöka en konservativ respektive en socialdemokratisk tidning har betydelse, eftersom dessa två båda intar en antikommunistisk ställning. Dock så finns det också skillnader mellan dessa två antikommunism, vilket framkommer i det undersökta materialet. Mitt val av tidningar skedde även av en önskan om geografisk spridning, jag valde SvD som visserligen är en rikstidning men har sitt huvudsäte i Stockholm gentemot den mindre Malmötidningen *Arbetet*.

När jag påbörjade arbetet hade jag även tänkt inkludera den liberala *Göteborgsposten*, men två saker gjorde att det inte blev så. Först och främst så hade det blivit alltför mycket att gå igenom med ytterligare en tidning, materialet hade lätt kunnat bli för stort. Från de två jag undersökte hittade jag sammanlagt omkring 130 ledarartiklar av intresse, varav 75 var från SvD och 55 från *Arbetet*. Att lägga till GP till detta hade förmodligen blivit för mycket och tagit upp mycket tid, då det tog lång tid att bara gå igenom en tidning under min valda tidsperiod. Det andra som gjorde att jag inte använde GP berodde på denna tidnings ideologiska ståndpunkt. Den är liberal, vilket gjorde att handledaren rådde mig att inte ta med den, då de liberalas åsikter ofta har en tendens att skifta i särskilda frågor, t.ex. hållningen gentemot kommunismen. Det var därför bättre att fokusera på två andra ideologiers antikommunism, den konservativa (klassisk antikommunism) och den socialdemokratiska.

1.3 Tidigare forskning

Antikommunism i svensk press har varit ämne för flera böcker och artiklar, alla med sina egna tidsperioder och infallsvinklar. Den tidigare forskning som jag här presenterar är den som jag har funnit mest relevant för min egen undersökning. Johan Stenfeldts avhandling *Dystopiernas seger* är en viktig del av denna. Hans syfte är att analysera hur de politiska ideologierna i den svenska debatten kopplades till totalitarismen, kommunismen har där en självklar plats då den traditionellt sett räknas till de totalitära ideologierna tillsammans med fascism/nazism. Tidsperioden som Stenfeldt undersöker börjar vid andra världskrigets slut och avslutas vid tidigt 2000-tal, vid kriget mot terrorismen.⁴ Totalitarism är ett begrepp som härstammar från det tidiga 1920-talet, närmare bestämt Italien 1923 då Mussolinis fascister hade tagit makten.⁵ Det totalitära syftade på en ideologi vars mål var att stöpa om hela samhället efter sin politiska agenda, alla medborgare skulle antingen bli en del av den eller (som historien visar) rensas ut om de inte passade in i bilden av det perfekta samhället. Begreppet kom med tiden allt mer att associeras med specifikt Nazityskland och Stalins Sovjetunionen, i flera debatter återkom ständigt likheterna mellan dessa två system, särskilt dess grymheter och utopiska samhällsbilder.⁶

Stenfeldts material utgörs av tidningsartiklar från främst fyra rikstäckande svenska tidningar: *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet*, *Expressen* och *Aftonbladet*. Dock så har han

⁴ Stenfeldt, Johan, *Dystopiernas seger: Totalitarism som orienteringspunkt i efterkrigstidens svenska idédebatt*, Lund 2013, s. 18 f.

⁵ Stenfeldt, 2013, s. 48 f.

⁶ Stenfeldt, 2013, s. 50 f.

använt ett flertal andra publikationer för att förstärka sin analys rörande särskilda händelser.⁷ Analysen är uppdelad i tre delar där varje del fokuserar på en viss period. För min egen undersökning är den första delen av analysen det som intresserar mig då den fokuserar på perioden 1945-1968.⁸ I sin analys så undersöker Stenfeldt som sagt debatten angående de totalitära dragen i de politiska ideologierna: nazism/fascism, kommunism och liberalkapitalism (vissa anser att den är totalitär). Jag har främst fokuserat på vad han skriver om kommunismen som en totalitär ideologi då det ingår i ämnet för denna uppsats. Dock så är kommunismens jämförelse med nazismen också relevant när man undersöker antikommunism.

Stenfeldt är i sin analys mycket intresserad av att poängtera skillnaden som gjordes mellan de totalitära ideologiernas tänkta utopiska samhällen och de dystopier som de i verkligheten hade resulterat i. När man debatterade om nazismen efter kriget så var den dominerande föreställningen att den var en dystopisk ideologi. Det problematiska i detta blev då var man skulle placera kommunismen i förhållande till det besegrade Nazityskland. Skulle man ha en positiv bild av Sovjet som betvingaren av nazismen? Eller skulle man se den som en annan version av det grymma Nazityskland, där likheterna var fler än skillnaderna? Sett i ljuset av de övergrepp som hade skett i Sovjetunionen under Stalins tid och den politik som man bedrev under kalla krigets första år (cirka 1945-1953) så kom bilden av den totalitära ideologin, med dess likheter med nazismen, att bli dominerande under större delen av kalla krigets svenska idédebatt.⁹

Det kalla krigets tidiga år är i fokus för Alf W. Johanssons bok *Herbert Tingsten och det kalla kriget*. Johansson undersöker här chefredaktören för *Dagens Nyheter* Herbert Tingstens artiklar under åren 1946-1952. Tingsten var (ö)känd för sina hätska utfall mot kommunismen, hans starka och oblidkeliga antikommunism kom att placera honom bland Sveriges ledande antikommunister under 1950-talet, vilket Stenfeldt nämner flera gånger i *Dystopiernas seger*. Johansson skriver att Tingstens antikommunism var främst av moralisk karaktär, kommunismens brott kunde aldrig rättfärdiga dess uttalade löften om ett framtida paradissamhälle. Samtidigt så kom han aldrig med sin antikommunism att acceptera reaktionära och korrupta regeringar som också var uttalat antikommunistiska, han var oerhört fientligt inställd till alla former av diktatur.¹⁰ Totalitarismen hade en given plats i Tingstens antikommunism,

⁷ Stenfeldt, 2013, s. 71.

⁸ Stenfeldt, 2013, s. 77.

⁹ Stenfeldt, 2013, s. 81 f.

¹⁰ Johansson, Alf W., *Herbert Tingsten och det kalla kriget: Antikommunism och liberalism i Dagens Nyheter 1946-1952*, Stockholm 1995, s. 58.

han ansåg att man helt oproblematiskt kunde jämföra kommunismen med nazismen, då dess likheter var så mycket större än deras skillnader. Vad han såg som det viktiga var inte dessa två ideologiers proklamerade mål utan de medel som de använde sig av för att uppnå dem. Ett politiskt system skulle dömas efter sina handlingar, och när det gällde terror och propaganda så var kommunismen och nazismen varandras spegelbilder. Tingsten ansåg därför att all form av dialog med ett kommunistiskt land var uteslutet, en demokrati kunde aldrig få ut något från en totalitär diktatur. Han skrev att den som försökte ”förstå” kommunismen i själva verket försökte ”undvika kunskap om förtryck och godtycke, tortyr och koncentrationsläger.”¹¹

Johansson vill i sin bok lyfta fram Tingstens antikommunistiska engagemang och hans liberala politiska ståndpunkt.¹² Men han pekar också på det faktum att Tingsten såg sin antikommunism som främst politiskt, hans antikommunism gick aldrig så långt som vissa andra i västvärlden när det gällde att demonisera Sovjetunionen. T.ex. så citerar Johansson en uppteckning som en anställd på det brittiska utrikesministeriet skrev 1946 efter att ha träffat Tingsten. På frågan om hans hållning gentemot Sovjet var anti-rysk så eldade han upp sig och förklarade hetsigt att han inte var anti-rysk, han var anti-bolsjevikisk.¹³ Denna skillnad är viktig då den tydligt visar hur antikommunism i flera år kom att kombineras med gammalt anti-ryskt tänkande. Orsaken till detta torde vara att då det gamla Tsarrysland hade blivit det kommunistiska Sovjetunionen, så kunde man kombinera det negativa som fanns inom båda dessa system för att förstärka bilden av det hotfulla Sovjet – rysk erövringspolitik kopplades ihop med kommunistiska proklamationer om en världsrevolution. Terrorn som genomsyrade båda dessa system kunde också tjäna som avskräckande exempel för antikommunistiska agitatorer. Just kopplingen till det gamla Ryssland är något som jag kommer att återkomma till i min analys.

I kalla krigets retorik var det vanligt att man lyfte fram de stora skillnaderna mellan det demokratiska Väst och det diktatoriska Sovjetblocket. Flera av dessa skillnader beskrivs i Kim Salomons essä *Sedelärande flottbesök*. Hans undersöker här hur man i den svenska pressen beskrev ett sovjetiskt respektive ett amerikanskt flottbesök i Stockholm sommaren 1954. I dessa skildringar var det matroserna som man lade störst vikt på att beskriva. För min undersökning är det beskrivningarna av de sovjetiska matroserna som är av störst intresse. Dessa män skildrades som exotiska och märkvärdiga i jämförelse med det svenska. Hur

¹¹ Johansson, 1995, s. 59 f.

¹² Johansson, 1995, s. 61.

¹³ Johansson, 1995, s. 57.

främmande de ansågs vara exemplifierar Salomon med att Expressen skrev att ”En skvadron Marsmänniskor hade inte blivit mer uttittad än Röda flottans blåjackor”.¹⁴

Skildringarna av det sovjetiska flottbesöket utgick alla (förutom vänstertidningen *Ny Dag*) från kalla krigets svartvita världsbild där allt sovjetiskt representerade ondskan. Den kommunistiska diktaturen var expansionistisk och hotfull, den önskade inte försoning och avspänning. När de svenska journalisterna beskrev sina besök på de sovjetiska fartygen så noterades det att den kommunistiska propagandan var närvarande överallt: röda tavlor och affischer med kommunistiska slagord, propagandabilder föreställande kollektivjordbruk, avbildningar av de sovjetiska ledarna Stalin och Malenkov. Officerarnas hytter innehöll nästan enbart kommunistisk litteratur – idealisk kryssningslitteratur som en av tidningarna ironiskt konstaterade.¹⁵ Dikotomin frihet–förtyck användes flitigt av de tidningarna för att exemplifiera diktaturens påverkan på samhälle och människor. Att de ryska matroserna var väldisciplinerade såg *Dagens Nyheter* som ett levande bevis på den ”kommunistiska dressyrens fulländning”. Dessutom så noterades det att matroserna oavbrutet övervakades av civilklädda ryssar – politiska kommissarier (politruker) – som kontrollerade matrosernas vartenda steg under Stockholmsbesöket.¹⁶ I den antikommunistiska retoriken som var förhärskande i Väst vid denna tid var den här sortens skildringar vanliga. Att beskriva hur den kommunistiska diktaturen formade och kontrollerade sina medborgare användes flitigt för att fungera som avskräckande exempel för det egna landets invånare. De sovjetiska matroserna var här personifieringen av den kommuniststyrda, mekaniska människan. När man beskrev resultatet av den sovjetiska diktaturen så var det givet att den svenska läsaren skulle jämföra med den frihet och demokrati som fanns i Sverige, kontrasten skulle bidra till att stärka den svenska identiteten.¹⁷

1.4 Metod

Den huvudsakliga metoden för min undersökning är en argumentationshistorisk textanalys av mitt källmaterial. När jag analyserar mitt material så är det inte enbart rent antikommunistiska begrepp och teman som jag fokuserar på utan också hur väl man argumenterar för dessa. Detta anser jag vara relevant då man i den svenska pressen (utifrån mitt material) sällan

¹⁴ Salomon, Kim, ”Sedelärande flottbesök”: Kim Salomon, Lisbeth Larsson & Håkan Arvidsson (red.), *Hotad idyll: Berättelser om svenskt folkhem och kallt krig*, Lund 2004, s. 24.

¹⁵ Salomon, 2004, s. 25.

¹⁶ Salomon, 2004, s. 28.

¹⁷ Salomon, 2004, s. 32.

hängav sig åt hatkampanjer om man inte ansåg sig ha underlag för de åsikter man uttryckte. För det mesta så såg man sig tvungen att förklara bakgrunden och motiven till sina antikommunistiska åsikter, man skulle kunna argumentera för sin ideologiska ståndpunkt. Det var dessutom viktigt att kunna argumentera bra för att man skulle övertyga läsarna om att det man skrev var rätt och att motståndarna hade fel.

I min studie så använder jag mig också av kvalitativ och till viss del kvantitativ metod. Kvalitativ textanalys är av relevans då de antikommunistiska åsikter som jag anser vara av intresse är det p.g.a. hur de framförde dessa åsikter. Användningen av den kvantitativa metoden är av underordnad betydelse men också nödvändig att använda då min studie delvis går ut på att undersöka hur ofta olika begrepp och teman återkommer i debatten. En viss användning av siffror är därför relevant då det antal ledarsidor jag funnit är av betydelse. Jag kommer dock inte att använda mig av diagram för att presentera detta siffermaterial.

1.5 Teoretiskt ramverk

Denna studie utgår från ett begreppshistoriskt perspektiv. Som namnet antyder lägger man inom denna teori särskilt fokus på särskilda historiska begrepp, i mitt fall är det begreppet ”antikommunism” som utgör grunden för undersökningen. Genom att analysera detta begrepp så vill jag få fram innehållet i det, vilka komponenter som utgjorde delarna av det antikommunistiska begreppet. Just vilka teman och ordval som återkom när man i de valda tidningarna yttrade sig antikommunistiskt är viktiga då de i grunden syftade till samma sak – att hos läsarna skapa en negativ uppfattning om allt som hade med kommunismen att göra.

Begreppshistoria har sin grund i 1900-talets Tyskland, där den har kommit bli en viktig genre inom diverse forskningsområden. Det är inte enbart inom historia som man använder sig av denna teori, även inom filosofi, teologi och juridik har denna verksamhet bedrivits. Den dominerande personen i ämnet är Reinhardt Koselleck, som var den som först myntade *Begriffsgeschichte* (begreppshistoria).¹⁸ En viktig del i begreppshistoriens utveckling är det massiva historievetenskapligt orienterade uppslagsverket *Geschichtliche Grundbegriffe* (Historiska grundbegrepp, publicerad i nio volymer under åren 1972-1997), vilken Koselleck var den drivande kraften bakom. Studieobjektet här är centrala begrepp i det politiska och sociala språket och hur dessa förändras över tid. Vad som är det viktiga i detta arbete är inte hur enskilda individer eller traditioner har format egna begrepp, utan hur begrepp har använts

¹⁸ Persson, Mats, ”Begreppshistoria och idéhistoria”: Bo Lindberg (red.), *Trygghet och äventyr: Om begreppshistoria*, Stockholm 2005, s. 15.

inom en längre historisk period. Det mer explicita syftet (som Koselleck formulerade det) är att undersöka uppkomsten av den moderna begreppsvärlden, vilket gör det till en historisk modernitetsanalys – hur olika politiska och sociala begrepp som går långt tillbaka har blivit en del av den moderna begreppsvärlden. Tesen som genomsyrar hans arbete är att det tyska politiska och sociala språket upplevde en s.k. ”begreppsrevolution” från mitten av 1700-talet till 1800-talets tidiga decennier. Koselleck har nedtecknat fyra kriterier för att känneteckna en sådan revolution inom begreppsvärlden: 1) *Demokratisierung*, det politiska språket upphör att vara något för enbart eliten och börjar användas av folk från lägre samhällsklasser. 2) *Verzeitlichung*, de politisk-sociala begreppen blir mer dynamiska än tidigare, med tydliga förväntningar och målsättningar – begreppen börjar syfta på sådant som ska realiseras i framtiden. 3) *Ideologisierbarkeit*, gamla begrepp i pluralform blir mer ideologiskt baserade och abstrakta (t.ex. friheter blir till Friheten). 4) *Politisierung*, allt fler begrepp börjar användas som politiska slagord.¹⁹ Kosellecks definition av begreppshistoria utgår också från teoretiska grundprinciper. De är dock inte lika strikta i praktiken som andra historiska perspektiv, de fungerar mer som riktlinjer för den enskilde forskaren. Den stora principen inom *Geschichtliche Grundbegriffe* karakteriseras som *historisch-kritisch* (historiekritisk), vilket forskaren bör vara för att kunna blottlägga systematiska förändringar över tid inom begreppsvärlden.²⁰

Begreppshistorien som den definieras av Koselleck går att koppla till Max Webers arbeten rörande människan och politik under det tidiga 1900-talet. Webers uttryck *Gelegenheitspolitiker* innebär att alla människor som har politiska rättigheter handlar mer eller mindre politiskt (hur folk gör det kan variera). Gällande begrepp så kan man i detta perspektiv betrakta den akademiska diskussionen som leder till att begrepp förändras som ett av sätten genom vilken människor utövar sina politiska rättigheter, s.k. akademisk politik. Trots att akademikernas diskussioner sällan har lika direkta effekter på de centrala begreppen i ett samhälle som nationella och internationella politikerna, så bör deras bidrag till begreppens utveckling under längre tid inte underskattas, då akademiska arbeten kan läsas av många i framtiden, vare sig de är politiker eller inte.²¹

Om man ser till det ovan beskrivna angående begreppshistoria och Koselleck så tycker jag att det för min egen studie är relevant att jag använder hans definition av denna teori. ”Anti-kommunism” är ett politiskt laddat begrepp, själva poängen med det är att man antagoniserar

¹⁹ Persson, 2005, s. 16 f.

²⁰ Persson, 2005, s. 18.

²¹ Palonen, Kari, ”Den begreppshistoriska *Verfremdungseffekten*”: Bo Lindberg (red.), *Trygghet och äventyr: Om begreppshistoria*, Stockholm 2005, s. 38.

en politisk ideologi. Då detta begrepp inte är särskilt gammalt (begreppet ”kommunism” i sig härstammar från 1800-talet) är det inte möjligt att utläsa förändringar över en mycket lång tid, här får man istället utläsa förändringar över kortare tidsperioder. Detta går möjligen emot Kosellecks beskrivning av begreppshistoria, men p.g.a. det valda begreppet så är något annat inte möjligt. Min egen undersökning fokuserar visserligen på perioden 1950-1953, men för att kunna förstå den tidens antikommunism så måste man känna till både den politiska ideologin och de antagonistiska stämningarna som denna gav upphov till. Detta kommer jag att ta upp längre fram i uppsatsen.

1.6 Begreppsdefinitioner

När man i en studie av detta slag lägger fokus på antikommunism så är det nödvändigt att problematisera själva begreppet ”antikommunism”. Vad är antikommunism, vad står själva begreppet för och vad krävs för att någon ska kunna betecknas som ”antikommunist”? Kan en person sägas vara antikommunist om han/hon enbart kritiserar Sovjetunionens utrikespolitik eller den statliga terror som bedrevs under Stalins tid? Finns det en skiljelinje mellan objektiv kritik och att vara antikommunist?

För att förstå antikommunism måste man först och främst veta vad kommunism i sig är. Kommunism, eller marxismen, är en politisk ideologi på den ytterska vänsterkanten som har sin grund i tyskarna Karl Marx och Friedrich Engels politiska skrifter från 1800-talets mitt. De förespråkade ett samhälle där alla samhällsklasser var upplösta, där fattigdom, förtryck och orättvisor inte existerade. Det var arbetarklassen som skulle realisera detta genom att genomföra en revolution och störta det gamla klassamhället med alla dess orättvisor för att därefter forma det nya samhället Utopia (paradiset). Det var kollektivets väl som skulle gå först, inte den enskilde individens. Kommunismens fokus på kollektivet kom att tolkas som att privat ägande inte var relevant för det perfekta samhället, i de länder där kommunisterna tog makten under 1900-talet kom staten att vara den som officiellt ägde allt, trots att i Marx vision så skulle staten så småningom falla bort, vilket den inte gjorde i kommunistländerna.

Nationalencyklopedin definierar det antikommunistiska begreppet som:

Antikommunism, samlingsterm för rörelser och åskådningar som avvisar och bekämpar kommunismen. Antikommunism uppträder i olika former, från en förnuftsmässig, kritisk inställning till totalitära former av kommunism till en starkt känslomässig fientlighet mot *all*

kommunism, varvid begreppet kommunism kan vidgas till att omfatta social radikalism i allmänhet.²²

Denna definition svarar väl mot min egen uppfattning av antikommunism. Antikommunism innebar först och främst motstånd mot kommunismen. För att någon ska betecknas som antikommunist så måste det finnas en underliggande motvilja mot kommunismen hos personen ifråga, en uppfattning om att själva ideologin representerar det onda och att den aldrig kan resultera i något gott. Vad som är viktigt att notera är att det ligger en skillnad i att vara antikommunist genom att framställa det som ”en förnuftsmässig, kritiskt inställning till totalitära former av kommunism” och att enbart kritisera en kommunistisk stat för dess politiska beteende eller den inhemska terror som präglar en sådan stat – den senare behöver inte nödvändigtvis vara antikommunist. Det är enligt mig fullt möjligt att kritisera en kommunistisk stat och samtidigt vara välvilligt, eller neutralt, inställd till kommunismen som politisk ideologi. Detta är dock min personliga uppfattning som jag utgår från i min studie, den behöver inte motsvara andras definition av begreppet. Den tidigare nämnde Herbert Tingsten (chefredaktör för DN) i Johanssons bok passar väl in i mönstret av NE:s första form av antikommunism, den ovan nämnde förnuftsbaseade. Han var oerhört fientligt inställd till kommunismen och kritiserade ständigt Sovjetunionen för dess diktatoriska, totalitära samhällssystem, men att jag anser honom vara antikommunist beror främst på att hans fientliga inställning mot själva ideologin underströks med argument.

Om Tingsten stod för den första formen av antikommunism så kan McCarthyismen i USA under 1950-talet sägas representera den andra, ”en starkt känslomässig fientlighet mot *all* kommunism”. Det finns flera skillnader mellan de två formerna. En av dem är den misstänksamhet som rådde mellan de två. Då den amerikanska formen av antikommunism idag ses som ett utslag av hysteri och paranoia så är det accepterat att beskriva McCarthyismen i negativa ordalag. T.ex. så beskriver Johansson senator McCarthy som representanten för antikommunismen som ”mobbmentalitet”, och Tingsten kallade honom och hans anhängare för ”reaktionärer med anstrykning av fascism”²³. Skillnaden kan vidare understrykas av det faktum att Tingstens antikommunism i hög grad präglades av dikotomin demokrati–diktatur, vilket gjorde att han aldrig krävde att det svenska kommunistpartiet skulle förbjudas, han ansåg att göra något sådant skulle skada demokratin, vilket skiljde sig

²² www.ne.se/antikommunism

²³ Johansson, 1995, s. 277.

McCarthys åsikter.²⁴ Dessa exempel har jag tagit med för att illustrera att antikommunismen inte var någon enhetlig rörelse och att den kunde uttrycka sig på olika sätt.

Av de två ovan beskrivna formerna av antikommunism så anser jag att den första (likt Tingstens) passar bäst för min undersökning, den passar bättre in på mina frågeställningar och min metod. Den antikommunism som utvecklade sig i USA under 1950-talet är inte av direkt relevans för mig eftersom den helt enkelt var för intensiv, dess brist på debatt är inte till nytta för denna uppsats.

När jag i min uppsats refererar till Sovjetunionen så syftar jag på den kommunistiska stat som existerade mellan 1922 och 1991, vilket inbegriper dagens Ryssland, Vitryssland, Ukraina, Baltikum samt ett visst antal länder i Centralasien. När jag nämner ”östblocket” eller ”kommunistblocket” eller om det i mitt material förekommer ”vasallstaterna” och ”marionettregeringarna”, så syftar det på de länder i centrala och östra Europa som under åren 1945-1989 styrdes av kommunistiska regeringar tillsatta av Sovjetunionen. Likadeles, när jag refererar till ”Väst” så menar jag både USA och Västeuropa, dessa två delar av världen delade både före, under och efter det kalla kriget liknande kultur och värderingar, vilket gör att de räknas till samma enhet.

2. Historisk bakgrund

2.1 Den historiska antikommunismen

Lika länge som den kommunistiska ideologin har existerat kan egentligen antikommunismen också sägas ha existerat. I det *Kommunistiska manifestet*, som Karl Marx skrev samtidigt som 1848 års revolutioner i Europa stod vid dörren, beskriver han hur i stort sett alla Europas gamla makter ”har förbundit sig till en helig hetsjakt mot detta [kommunistiska] spöke: påven och tsaren, Metternich och Guizot, franska radikaler och tyska poliser”. På många håll ansåg man det vara kommunismens lära om klasskamp och revolution som hade inspirerat folket i de europeiska länderna till att resa sig mot den styrande makten, därför hade man i flera fall slagit ner hårt på förespråkarna för denna ideologi (Marx blev själv landsförvisad från sitt hemland Tyskland).²⁵ Marx kom efter de misslyckade revolutionerna 1848 att ta avstånd från den kommunistiska metoden med hemliga och slutna organisationer som verkade genom

²⁴ Johansson, 1995, s. 279.

²⁵ Schmidt, Werner, *Antikommunism och kommunism under det korta 1900-talet*, Lund 2002, s. 9.

politisk terrorism, då han ansåg att detta ”står i motsättning till den revolutionära rörelsens utveckling”. Ändå så kom hans namn att förknippas med just dessa organisationer eftersom det var han som hade lagt grunden till den själva ideologin, vilket under lång tid gav bränsle åt många olika former av antikommunism.²⁶

I och med bildandet av den första, riktiga socialistiska staten Sovjetunionen, resultatet av Vladimir Lenins bolsjevikiska oktoberrevolution i Ryssland 1917 (under det pågående första världskriget), kom det antikommunistiska fenomenet att omformas. När det nu fanns ett land där kommunisterna innehade regeringsmakten så innebar denna ideologi för många i den borgerlig-kapitalistiska världen ett reellt hot, särskilt med tanke på att det var det mäktiga Ryssland som blivit kommunistiskt. Detta hot skulle man i flera länder komma att bekämpa med olika medel, men det var i Tyskland som de hårdaste motåtgärderna företogs. Ett av Hitlers löften när han och nazisterna övertog makten i januari 1933, vilket var en del av grunden i deras ideologi, var att för all framtid utrota kommunismen från jordens yta. I det tidiga Nazitysklands förda inrikes- och utrikespolitik hade antikommunismen en framträdande plats, att marschera under antikommunismens banér var en gammal och beprövad metod som ofta kunde vinna stöd hos befolkningen.²⁷ I den antikommunistiska propaganda som både högern och nazister/fascister i flera europeiska länder – däribland Sverige – använde under 1930-talet försökte man ofta spela på folks allmänna rädslor för samhällsliga förändringar. Propagandan riktades lika mycket till eliten som till de andra samhällsklasserna. En mycket framgångsrik stereotyp som användes var att kommunismen var ett hot mot all form av privat/personlig egendom och det kapitalistiska samhällets traditionella institutioner och värderingar. Den kunde folk tro på då ett av kommunismens uttalade mål var att avskaffa den kapitalistiska privategendomen. En del av denna stereotyp var föreställningen om att kommunisterna vill avskaffa familjen, då de i sin propaganda hade kritiserat den borgerliga kärnfamiljen. Kommunismen var med andra ord en fara för hela den etablerade samhällsordningen.²⁸

Även om den ovan beskrivna antikommunistiska propagandan riktades sig mot alla samhällsklasser så var den främst ett resultat av den politiska högerns traditionella antikommunism. En del av vänstern, med socialdemokraterna i spetsen, var också fientligt inställda mot kommunismen, även om de inte var det av samma skäl. Den socialdemokratiska antikommunismen går tillbaka till 1800-talet och har sin grund i hur man inom den

²⁶ Schmidt, 2002, s. 14 f.

²⁷ Schmidt, 2002, s. 20 f.

²⁸ Schmidt, 2002, s. 23 f.

socialistiska arbetarrörelsen valde att gå tillväga för att förändra samhället. De som ville gå långsamt fram via reformer var de som blev socialdemokrater och de som ville gripa makten genom en snabb revolution blev kommunister. Socialdemokraterna har därefter ständigt intagit en fientlig hållning gentemot marxisterna. I Sverige har arbetarrörelsen överlag varit homogen, här har socialdemokraterna varit långt starkare än kommunisterna (något tämligen unikt för Sverige), vilket har gjort att man inom svensk socialdemokrati lättare har kunnat betrakta kommunismen som något avvikande; en liten hotfull minoritet²⁹. Ibland kunde dock hotet från kommunisterna kraftigt blåsas upp och de svenska kommunisterna svartmålas. Ett exempel på detta är hur man framställde dem under andra världskrigets tidiga år: kommunisterna på arbetsplatserna ansågs utgöra en direkt fara, de troddes försöka ta över fackföreningarna genom infiltration och den politik de förespråkade ansågs bara gynna partiet, inte folket.³⁰

Socialdemokraternas, liksom högerens, antikommunism fick sig ett kraftigt uppsving i samband med Sovjetunionens anfall på Finland vintern 1939, vilket det svenska kommunistpartiet såg sig nödsakat att försvara. Detta gav bränsle åt åsikten att de svenska kommunisterna inte var något ”svenskt” parti, de var potentiella landsförrädare som enbart gick Moskvas ärenden och som i händelsen av en sovjetisk invasion inte skulle försvara Sverige.³¹ Den socialdemokratiska antikommunismen kom i detta fall att nå en höjdpunkt. I *Arbetet* skrev Karl Molin angående kommunisterna: ”Underligt vore om demokratien icke skulle utspy dem ur sin mun, gripen av äckel över en människotyp så förnedrad till de oskälige kräkens nivå, en sådan mänsklig varietet av slemdjuren som världen aldrig skådat”.³² Som man kan se så var både den svenska högern och delar av vänstern antikommunistiska. Det fanns visserligen skillnader i hur de såg på kommunismen men den fientliga inställningen var densamma. Just skillnaden är något som jag hoppas kommer att synas längre fram i uppsatsens analys.

2.2 Kalla kriget

Andra världskriget avslutades officiellt i Europa den 8:e maj 1945. En stor del av Europa låg i ruiner och flera länder stod på gränsen till inbördeskrig och ekonomisk kollaps. Förlorarna var

²⁹ Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia: Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000*, Stockholm 2001, s. 161 f.

³⁰ Linderborg, 2001, s. 164.

³¹ Schmidt, 2002, s. 137 f.

³² Schmidt, 2002, s. 154.

Hitlers Nazityskland och Mussolinis fascistiska Italien – axelmakterna. Segrarna utgjordes främst av USA, Storbritannien och Sovjetunionen – de allierade. Den stora alliansen, som hade besekrat axelmakterna och grundat fredsorganisationen Förenta Nationerna (FN), skulle dock inte vara särskilt länge. Redan under våren 1945 började spänningar mellan de västallierade och Sovjetunionen att märkas. När soldater från Väst mötte soldater från Öst vid Elbefloden i Tyskland så låg det, trots glädjen och firandet, en misstänksamhet i luften. Förhållandet mellan de allierade skulle därefter snabbt komma att försämrats, vilket tidigt manifesterade sig i att den amerikanska regeringen tvärt stoppade sina biståndstransporter (lend-lease-avtalet) till Sovjet.³³ Situationen komplicerades dessutom av att Sovjet installerade kommunistiska regeringar i de länder de hade lagt under sig i östra och centrala Europa, vilket för de västallierade sågs som ett bevis på den sovjetiska regimens expansionistiska och antidemokratiska natur. De kom att betrakta Sovjet och dess diktator Josef Stalin som opålitliga och makthungriga, vilket stärkte deras antisovjetiska hållning.³⁴ Vad som också var en källa till misstro var det amerikanska innehavet av atombomben, vilket för Sovjets del innebar att det militära övertaget det hade genom sina stora väpnade styrkor (Röda armén) försvann. Atombomben innebar att maktbalansen rubbades till Sovjets nackdel, vilket stärkte Stalin om att vad som krävdes för att upprätthålla Sovjets prestige var att inta en ännu hårdare ställning än tidigare.³⁵ Detta var bland annat det som ledde till Pragkuppen 1948, då Sovjet med vapenmakt avsatte den demokratiskt valda regeringen i Tjeckoslovakien och tillsatte en av Moskva godkänd kommunistregering. Ungefär samtidigt (1948-1949) pågick Berlinblockaden, vilket främst var ett sovjetiskt försök att vinna en propagandaseger i det kalla kriget. Då Tyskland efter kriget hade delats upp mellan segrarmakterna (där Frankrike ingick) så hade man också delat upp Berlin, vilket kom att bli en delad stad mellan Öst och Väst. Berlinblockaden innebar att den sovjetiska regeringen stoppade all införsel av förnödenheter till Västberlin i syfte att få de västallierade att ge upp staden. De västallierade övervann dock blockaden genom en enorm flygoperation, som under ett år skickade in otaliga flygplan med förnödenheter till den avskurna staden. Dessa händelser var till stor del orsaken till att Väst 1949 bildade alliansen Atlantpakten (North Atlantic Treaty Organization, NATO), vilken befäste USA:s engagemang för försvaret av Västeuropa.³⁶

Andra världskriget i Stilla havet slutade inte när kriget i Europa slutade. Striderna mellan USA och Japan kom att fortsätta under sommaren 1945. Först efter att amerikanerna hade fällt

³³ Gaddis, 2007, s. 19 f.

³⁴ Gaddis, 2007, s. 38-41.

³⁵ Gaddis, 2007, s. 44 f.

³⁶ Gaddis, 2007, s. 55 f.

två atombomber, sanktioner av president Truman, över de japanska städerna Hiroshima och Nagasaki i augusti så kapitulerade även Japan och amerikanska trupper ockuperade landet. Kalla kriget kom så småningom att utvidgas även till denna del av världen. Efter att ha segrat i det kinesiska inbördeskriget så utropade kommunistledaren Mao Zedong i oktober 1949 Folkrepubliken Kina. Sovjetunionen hade nu fått världens folkrikaste land som allierad. För USA:s regering kom detta att innebära att hotbilden förstärktes.³⁷ Alla dessa beskrivna händelser, i både Europa och Asien, bidrog till att förhållandet mellan de två supermakterna USA och Sovjetunionen i början av 1950 befann sig på en bottennivå. Det var i detta läge som kriget i Korea började.

3. Analys

Den följande analysen är uppdelad i sju delkapitel. De första fyra utgörs av de fyra huvudsakliga teman som ständigt återkommer i de antikommunistiska skildringarna: den sovjetiska expansionismen, Moskvans femte kolonn, den kommunistiska propagandan och inställningen till den kommunistiska diktaturen. Värt att notera är att varje tema inte alltid står helt för sig själv, de kan ibland överlappa varandra. Efter temana följer en redogörelse för tre specifika händelser som rörde Sverige under den undersökta perioden; debatten om tredje ståndpunkten 1951, spionaffärerna 1951-1952 och Catalinaaffären 1952. När man skrev om dessa händelser så återkom flera av de antikommunistiska temana, här applicerade man dock dem mer specifikt på Sverige.

3.1 Den sovjetiska expansionismen

Johansson återkommer vid flera tillfällen till Herbert Tingstens uppfattningar om Sovjetunionens aggressiva, expansionistiska karaktär. I kalla krigets värld härstammade denna uppfattning främst från den amerikanske diplomaten George F. Kennans långa telegram till Washington där han, i egenskap av amerikansk Sovjetexpert, uttryckte sin oro över vad han betraktade som Sovjets expansionistiska inställning. Han menade att det var en i grunden kombination av gammal rysk nationalism och kommunistiska ambitioner om en världsrevolution.³⁸ Tingsten hyste liknande åsikter, han skrev i *Dagens Nyheter* att Sovjetunionen var ”aggressiv, inriktad på erövringar”. Dock så vände han sig emot att denna expansionism

³⁷ Gaddis, 2007, s. 59 f.

³⁸ Johansson, 1995, s. 149 f.

var en fortsättning på Tsarrysslands politik. Han ansåg att Stalin var en mycket farligare diktator än någon tsar någonsin varit, och det var kommunismen som låg bakom detta. Landets behov av säkerhet skulle enligt Tingsten aldrig gå att uppnå förrän Sovjet hade erövrat hela världen.³⁹

När *Arbetet* kommenterade världsläget i februari 1950 så medföljde en varning om att man i alla händelser måste ta med Sovjets expansionistiska strävan i bilden:

USA måste räkna med sovjetregeringen. Dess främsta kännetecken är målmedvetenhet. Moskva är en blandning av imperialism och ideologi som är helt oförenlig med världsfred och folkens självständighet. Att försöka få ryssarna att avstå från att fiska i grumligt vatten är som att söka resonera med naturkrafterna – det är omöjligt.⁴⁰

Detta citat motsvarar mycket innehållet i Kennans åsikter angående Sovjets expansionism. Att man blandade den kommunistiska ideologin med imperialism var tämligen vanligt när man i antikommunistiska sammanhang ville belysa det sovjetiska hotet under kalla kriget. Om *Arbetets* skribent i detta fall var influerad av Kennan går inte att säga med säkerhet, men innehållet i citatet ovan utesluter inte möjligheten att denne person hade hört talas om Kennans berömda telegram.

Syftet med den nordkoreanska attacken på Sydkorea den 25:e juni 1950 spekulerades det mycket om under veckan efter anfallet. Att kommunistregeringen i Pyongyang hade fått klartecken från Moskva att angripa sågs som självklart av pressen i Väst. Varför de valde att anfalla var något som man däremot inte kunde vara helt säker på. *Arbetet* gjorde dagen efter krigets inledning i en ledare en jämförelse mellan det kommunistiska anfallet nu och det japanska anfallet på den amerikanska flottbasen Pearl Harbor 1941. Där hade syftet varit att genom ett snabbt knockoutslag tillintetgöra den amerikanska Stilla havsflottan, och *Arbetets* skribent ansåg här att detta var vad som delvis förekom i Korea:

Mycket talar för att Sovjetunionen har samma intentioner idag. Givetvis syftar man till att ta kontrollen över Sydkorea, innan förhållandena där stabiliserats genom den amerikanska hjälpen, men det anses att ryssarna främst passar på att pröva den amerikanska motståndsviljan i en situation, där en ev. amerikansk reträtt skulle få omedelbara konsekvenser inte bara för USA:s prestige i Asien utan också bland Atlantpaktens stater.⁴¹

Att man skrev att det främsta syftet var att testa den amerikanska motståndsviljan ser jag som att man ansåg att Korea var upptakten till tredje världskriget. Att Sovjet använde sig av

³⁹ Johansson, 1995, s. 154 f.

⁴⁰ *Arbetet*, 9/2-1950.

⁴¹ *Arbetet*, 26/6-1950.

Nordkorea för att undersöka hur USA skulle reagera på ett kommunistiskt anfall, vare sig det var Sovjetunionen själv eller någon av dess kommunistiska allierade som anföll, visar att man under detta skede i kalla kriget ansåg att risken för krig var stor.

I samband med Nordkoreas anfall skrevs mycket angående vem som var den skyldige till kriget. Kommunistvärldens press förklarade att kriget startats av Sydkorea som anfallit Nordkorea. Efter att ha beskrivit dessa proklamationer skrev *Svenska Dagbladet* i en ledare den 27:e juni att:

Om denna utläggning av händelserna skall vara ett *prov* på Moskvas blivande hållning, så krympa förhoppningarna att Stalin skall visa sig villig att med helt annan myndighet än FN:s säkerhetsråd med maktspråk hejda Nordkoreas framfart. I stället får pessimismen ny näring. New York Times skriver på måndagen ”att den sovjetiska marionettregeringen i Nordkorea satt en tändsticka till krutsträngen; frågan är nu om en världsbrand kan undvikas”. Med andra ord: stubintråden brinner! Till vilket pris skall den glimmande elden kunna hindras att nå krutdurken?⁴²

Detta citat ser jag som att man tydligt fördömer kommuniststaternas proklamationer om att det var Sydkorea som startade kriget. Vidare så befäster man åsikten att det var det kommunistiska Nordkorea som angrep och att om konflikten mynnar ut i ett tredje världskrig mellan USA och Sovjetunionen så var det utan tvekan ett resultat av den sovjetiska expansionismen, i detta fall var det Sovjets marionett Nordkorea som gick dess ärenden.

Att kommunisternas anfall tidigt slog fel märktes i och med att FN, på USA:s begäran, omedelbart slöt upp på Sydkoreas sida i kriget genom en militär intervention. Att Nordkorea och Sovjet inte väntat sig detta kommenterade *Arbetet* i början av juli:

Den nordkoreanska ”folkrepublikens” angrepp på Sydkorea gav icke det omedelbara resultat som angriparen och hans eventuella uppdragsgivare säkert räknat med. Gången av det hela följde i förstone noggrant det schema som tillhör diktaturers taktik i dylika fall. Meningen var tydligen att genom ett överaskande, med länge förberedd och full kraft genomfört anfall på kort tid slå ned motståndet och ställa världen inför ett fullbordat faktum.⁴³

Jag får här intrycket att beskrivningen av anfallet gång som ”det schema som tillhör diktaturers taktik i dylika fall” så menades det som en ful taktik – att angripa ett land utan förvarning är något som bara diktaturer sysslar med, vilket här var den kommunistiska. Poängen här var alltså att ge läsaren en negativ uppfattning om Sovjet, Nordkorea och den

⁴² *Svenska Dabladet*, 27/6-1950.

⁴³ *Arbetet*, 3/7-1950.

kommunistiska diktaturen som sådan, detta visar att när man behandlade den sovjetiska expansionismen så uttryckte man antikommunism.

Arbetets beskrivning i februari 1950 av Moskva som en blandning av imperialism och ideologi var inte enda gången som man valde att beskriva Sovjets politik som ett utslag av rysk imperialism. Nedan följer några exempel där Sovjets expansionism var ett utslag av den ryska imperialismen. SvD skrev i oktober 1950 en ledare där man kommenterade Sovjets politik i Östersjöområdet, särskilt dess inställning till Ålandsöarna:

Beträffande Östersjön har Sovjetunionen ådagalagt tydliga tendenser att betrakta detta innanhav som en uteslutande rysk intressesfär – allt som ett led i det storpolitiska maktspelet. Det är också den våldsamma sjöhävningen på världshaven, vilken nu når fram som dyningar till Ålands stränder.⁴⁴

Vad som är intressant här är att man inte nämnde någonting om kommunismen eller kommunistisk politik. Här skrev man att Östersjön sågs av Sovjet som en ”rysk intressesfär” som en del i ”det storpolitiska maktspelet”. Detta tyder på att det inte alltid var kommunismen som utgjorde mallen för ryssarnas politik; att de betraktade Östersjön som sitt är en gammal rysk föreställning. Då Sovjetunionen var en stormakt (eller supermakt) så återgick regeringen ibland till gammalt klassiskt stormaktstänkande, där ideologin tydligen inte var av avgörande betydelse. Det citerade stycket tycker jag visar på att man i Sverige ibland betraktade Sovjets politik som en fortsättning på det imperialistiska tänkande som hade präglat det gamla Tsarryssland.

Arbetet skrev i samband med Stalins död 1953 en ledare där man kommenterade en kommuniké från den högsta sovjetledningen. Kommunikén slog fast att Sovjets politik skulle fortsätta som tidigare, att det inte skulle vara tal om avspänning mellan Öst och Väst och landets samarbete med Mao Zedongs Kina skulle utvidgas. *Arbetet* kommenterade detta med att ”Naturligtvis var heller ingenting annat att vänta. Rysk politik kommer att förbli rysk politik också i fortsättningen”.⁴⁵ I likhet med den citerade ledaren i SvD så beskrev man här Sovjets politik som specifikt ”rysk”, vilket visar att det ibland förelåg en viss skillnad mellan rysk och kommunistisk politik. Detta är dock min egen uppfattning och behöver därför inte vara sann. Man kan se det som att det ryska och det kommunistiska vid denna tid var så intimt kopplade till varandra att tidningarnas skribenter inte såg någon skillnad i att beskriva Sovjets

⁴⁴ *Svenska Dagbladet*, 19/10-1950.

⁴⁵ *Arbetet*, 6/3-1953.

politik som rysk eller kommunistisk, det var sak samma. Jag uppfattar det som att man ansåg att vissa aspekter av Tsarrysland levde kvar i Sovjetunionens politik, en historisk kontinuitet.

3.2 Moskvas femte kolonn

Skamkänsla, besvikelse, föregelse torde vid det här laget prägla det brittiska kommunistpartiet och dess uppdragsgivare i Kreml. Underhusvalets siffermaterial ger sannerligen belägg för att brittiska folket är immunt mot de politiska bakterier, som Kominform använder för att förgifta demokratin i Europa.⁴⁶

Detta stycke inledde en ledare som SvD skrev i mars 1950 i samband med det årets brittiska parlamentsval. Att beskriva Kreml som det brittiska kommunistpartiets uppdragsgivare ingick i den tidens uppfattning om att i stort sett alla kommunistpartier i Väst tog order från Sovjet. Man kunde göra detta p.g.a. det faktum att de flesta av dessa partier var medlemmar i Kominform, den Kommunistiska Internationalen, som hade sitt säte i Moskva. Kominform huvudsakliga uppgift var, i likhet med det förkrigstida Komintern som hade upplösts 1943, att sedan dess bildande 1947 inskräpa renlärighet och ledning i den internationella kommunistiska rörelsen.⁴⁷ Att kommunistpartierna i Väst tog order från Kominform gjorde att man kom att betrakta dessa partier och deras medlemmar som femtekolonnare, potentiella landsförrädare som i händelse av en sovjetisk invasion skulle ta parti för invasionsstyrkorna. Många uppfattade också kommunistpartiernas medlemmar som sabotörer och infiltratörer vars uppgift var att förenkla en sovjetisk invasion av Europa.⁴⁸ Det är möjligt att se temat om femtekolonnarna som en del i temat om den sovjetiska expansionismen. Jag har dock valt att ge det ett eget delkapitel eftersom det återkommer så ofta i mitt material att det är värt att stå för sig själv.

I en ledare i samband med Koreakriget så beskrev SvD kommunistpartiernas beroendeställning i förhållande till Sovjetunionen:

Stalin trycker på knappen – och apparaten träder omedelbart i funktion. Röda quislingar i alla länder ha nu bråda dagar. Insatserna gälla säkert inte bara den utåtriktade propagandan; man kan vara övertygad om att de Moskvastyrda skarorna ligga i högsta beredskap med sikte på mera handgripliga åtgärder. [...] Hydran har många huvuden. Hugger man av ett av dem, finnas andra kvar – och nya växa fram. Häri ligger naturligtvis organisationens styrka. Säkerhetstjänsten i ett

⁴⁶ *Svenska Dagbladet*, 4/3-1950.

⁴⁷ Gaddis, 2007, s. 54.

⁴⁸ Johansson, 1995, s. 155.

demokratiskt land kan aldrig vara övertygad om att den nått fram till roten av det onda, om den spränger en eller ett par sektioner av det stora nätet.⁴⁹

Att man beskrev kommunistpartierna som monster och dess medlemmar som ”röda quislingar” var inte något ovanligt i den antikommunistiska retoriken. Att demonisera sina fiender har i alla tider varit vanligt, liksom att knyta an till historien. Quisling var namnet på den norske nazistledaren under andra världskriget som samarbetade med tyskarna under ockupationen av Norge, hans namn har sedan dess varit synonymt med landsförrädare. Genom att kalla kommunisterna för ”quislingar” så syftade man på att associera dem med den allra lägsta formen av förräderi, landsförräderiet, vilket enbart kunde väcka antagonistiska känslor hos läsarna för kommunisterna. I en ledare i mars 1951 gav SvD flera exempel på de organisationer som kommunisterna försökte infiltrera, däribland ”den fackliga världsfederationen, demokratisk ungdoms världsfederation, internationella studentunionen, demokratiska kvinnors världsförbund o.s.v.”. Man beskrev deras taktik för att vinna sympatisörer: ”Det har varit möjligt att lura lättrogna människor till anslutning, därför att organisationerna i c k e d i r e k t propagera för bolsjevismen utan vädja till individen i hans eller hennes egenskap av fackföreningsmedlem, akademiker, tjänsteman eller något liknande”.⁵⁰ Man får som läsare intrycket att taktiken som kommunisterna använde sig av var ohederlig, vilket förmodligen också var meningen. Att man beskrev hur kommunisterna infiltrerade organisationer och den taktik de använde ser jag som ytterligare ett sätt att utmåla dem som femtekolonnare, de aktiviteter de ägnade sig åt skulle få läsarna att betrakta dem som skurkar.

SvD, i egenskap av konservativ tidning, var inte rädda för att uttrycka sina åsikter om de svenska kommunisterna som femtekolonnare. Men om man tror att den socialdemokratiska *Arbetet* skulle vara mindre återhållsamma i denna fråga så misstar man sig. I en ledare skriven i mars 1952 beskrev man i hånfulla ordalag det svenska kommunistpartiets historiska underdånighet i sitt förhållande till Sovjetunionen:

För alla, som aldrig så litet följt den svenska bolsjevismens slingrande väg från ståndpunkt till ståndpunkt och tillbaka igen i en lika ömklig som misslyckad serie av ansträngningar att vara de högsta herrarna i Moskva till behag, är det ingen överraskning att då och då möta tecken på nya taktiska manövrer och omsvängningar. Det är så att säga det enda som varit konsekvent i det svenska stalinpartiets drygt trettioåriga historia av underdånig följsamhet gentemot sina verkliga husbönder.⁵¹

⁴⁹ *Svenska Dagbladet*, 9/7-1950.

⁵⁰ *Svenska Dagbladet*, 9/3-1951.

⁵¹ *Arbetet*, 4/3-1952.

Innehållet i detta citat syftade på de förändringar som kommunisterna under 1930- och 1940-talen gång på gång hade tvingats till i samband med förändringarna i Sovjetunionens politik, särskilt i samband Molotov-Ribbentrop-pakten mellan Sovjet och Nazityskland 1939. Då hade det svenska kommunistpartiet tvingats att skifta från att ena dagen fördöma Nazityskland till att den andra dagen hylla landet för dess nonaggressionspakt med Sovjetunionen. Detta hade enbart stärkt den antikommunism som redan rådde i Sverige då man nu kunde anklaga kommunisterna för att kollaborera med nazisterna.⁵² *Arbetets* beskrivning av det svenska kommunistpartiet som ”ömkelig” och ”underdånigt följsam” anser jag syfta på att vad man uppfattade som de Moskvatrogna kommunisternas brist på självständighet. Att partiet lydde den minsta order från Kreml ser jag som att man ansåg att de egentligen inte var ett riktigt politiskt parti utan enbart agenter för en utländsk makt, de ansågs vara kappvändare eftersom de omedelbart bytte ställning då vinden blåste i en annan riktning. Orsaken till att svartmåla de svenska kommunisterna anser jag vara att man ville utmåla dem som demokratins fiender – om de inte var ett riktigt parti som ville förbättra Sverige utan en grupp femtekolonnare som enbart agerade utifrån instruktioner från en diktatur så hade de ingen plats i det moderna samhällets demokrati.

När man beskrev kommunistpartierna i västvärlden som agenter för Sovjetunionen skrev man även en del om hur dessa missbrukade det demokratiska rättssystemet för att bättre kunna förleda massorna i kommunistisk riktning. Tidigare så citerade jag en ledare ur SvD där man beskrev hur kommunisterna infiltrerade organisationer. I juli 1952 beskrev man i en ledare under rubriken ”Den inre faran” hur Sovjets taktik med femtekolonnare fungerade:

Sovjetunionens utrikespolitik skiljer sig som bekant från andra staters därigenom att den söker bundsförvanter utomlands, vilka användas som hemliga vapen mot sina hemländers regeringar och myndigheter. Genom denna underminering hoppas oligarkerna i Kreml att nå sina mål med bekvämare och billigare metoder än genom öppna militära aktioner. Härvid föra deras kommunistiska dotterpartier en dubbeltillvaro på så sätt att de i offentligheten framträda som andra medborgerliga politiska organisationer, samvetsgrant utnyttjande det västerländska rättskyddet, medan de under jorden arbeta som femtekolonnare, vilkas verksamhet ibland glimtvis blottas genom vapenbeslag eller spionprocesser.⁵³

Jag anser att detta citat i mycket liknar det som SvD tidigare skrev om hur kommunistpartierna i västvärlden agerade så fort sovjetledningen beordrade dem och att de ”ligga i

⁵² Schmidt, 2002, s. 131 f.

⁵³ *Svenska Dagbladet*, 16/7-1952.

högsta beredskap med sikte på mera handgripliga åtgärder”.⁵⁴ Kopplingen mellan dessa två ledare förstärks genom att man nämner att kommunistpartiernas verksamhet ibland ”blottas genom vapenbeslag och spionprocesser”. Alltså kan man se att uppfattningen om de västliga kommunistpartierna som en femte kolonn inte förändrades något nämnvärt över den tidsperiod som jag undersökt, vilket jag inte heller hade väntat mig då två till fyra år är en väldigt kort tid. Att man fortsatte skildringarna om Moskvas femte kolonn bör ha berott på att man ständigt ville påminna läsarna om dessa farliga människor, man ville spå på de antikommunistiska stämningar som präglade Sverige och västvärlden i stort vid denna tid.

3.3 Den kommunistiska propagandan

I detta delkapitel så kommer jag att redogöra för hur man såg på den propaganda som användes av Sovjetunionen och kommunistpartierna i Väst. I dessa skildringar så var det vanligt att man beskrev propagandan för att därefter skildra hur verkligheten tedde sig – propaganda kontra verklighet – vilket ofta användes när man uttryckte antikommunism.

När det gällde fientligheten gentemot kommunisternas propaganda var *Arbetet* inte rädd för att ge fritt utlopp för sina åsikter. I februari 1950 skrev man i samband med att det svenska kommunistpartiet ständigt lade in nya motioner i riksdagen som de visste skulle avslås:

Det bekymrar emellertid inte kommunisterna. De motionerar gladeligen ändå. Det sammanfaller nämligen i högsta grad med deras önskan att motionerna skall avslås. Syftet är helt enkelt att få färskt stoff till propagandan: där ser ni, arbetare, att vi kommunistar är de enda som vill genomföra den och den reformen! Vi är de enda ni kan lita på. Rösta på oss och kom över till vår partifälla!⁵⁵

Här ville man visa hur kommunisterna utnyttjade det politiska systemet för att fiska röster, detta liknar de skildringar om hur de utnyttjade den västerländska rättstaten som beskrev jag i det förra delkapitlet. Att man skrev att de vände sig till arbetarna borde av *Arbetets* socialdemokratiska skribent ha setts som något av en personlig förolämpning – kommunisterna försökte stjäla röster från socialdemokraterna genom att hävda att de var de enda som såg till arbetarnas väl. Man kan i detta skönja *Arbetets* antagonistiska inställning till kommunisterna.

Efter att i inledningen till en ledare i mars 1950 ha beskrivit Sovjetunionens proklamerade vilja till fred och samförstånd så skildrade SvD hur detta motsvarade verkligheten:

⁵⁴ Svenska Dagbladet, 9/7-1950.

⁵⁵ Arbetet, 27/2-1950.

Sovjetunionen och kommunistpartierna göra sig därmed identiska med den längtan efter tryggad fred, som hyses av varje normalt funtad människa. Det generar icke vederbörande, att Sovjetunionen efter 1939 annekterat stora landområden med många tiotal miljoner invånare och att denne fredsapostel till militära ändamål anslår en större procent av nationalinkomsten än någon annan stormakt och uppmanar nationalismen i en grad, som är okänd i andra delar av världen, samt målmedvetet isolerar sig från Västerlandet. Denna fredspropaganda är därför en variant av den på bar gärning ertappades bekanta trick att ropa: Tag fast tjuven!⁵⁶

Tidningens skribent gav här uttryck för åsikten att den propaganda som Sovjet använde sig av endast var ett politiskt trick för att vinna sympatier. Att man inte borde tro på denna ”fredspropaganda” befäste man senare i en ledare i samband med Koreakriget, där man varnade läsarna för att inte tro på den genom att skriva:

Frågan behandlas med den kommunistiska propagandans vanliga metoder, sådana Kreml utformat dem under efterkrigstiden. Ingenting vore dock farligare än om någon därav drar slutsatsen att vi svenskar – uttröttade av bolsjevikgrammofonens monotona malande av samma politiska slagord – kunna låta udda vara jämt och tala om något annat.⁵⁷

Att man kallade propagandan för ”bolsjevikgrammofonens monotona malnade” visar att man hade vant sig vid de ständiga slagorden om Sovjets fredliga ambitioner, att propagandan vid det här laget fungerade mekaniskt, och ansåg att dessa egentligen borde slopas eftersom de inte kunde visa på någon motsvarighet i verkligheten.

Den ”fredpropaganda” som Moskva och kommunistpartierna agiterade för kommenterades av *Arbetet* i juli 1950. I ledare skrev man vad man ansåg om den:

Även de godtrognaste bland dem, som undertecknat Moskvaapellen, även kallad Stockholmsapellen, är väl i detta laget på det klara med att de låtit lura sig att medverka i kommunistisk lögnpropaganda, i en skickligt arrangerad och med all tänkbar fräckhet fullföljd bluff i syfte att framställa den främsta och största fredstörande faktorn i vår tid, den ryska imperialistiska politiken, som en verklig fredsfaktor.⁵⁸

Här använde man flera värdeladdade ord, t.ex. ”lögnpropaganda”, för att beskriva vad den sovjetkommunistiska propagandan egentligen var för något. Att det just var *Arbetet* som använde den här sortens starka ord var möjligen något oväntat då jag nästan förväntade mig att den, i egenskap av socialdemokratisk tidning, skulle vara mer återhållsam i sina skildringar av kommunisternas propaganda. Då den inte var det tror jag att det kan ha berott på att denna tidning helt enkelt ville markera var den stod i kalla krigets politiska klimat. Eftersom både

⁵⁶ *Svenska Dagbladet*, 9/3-1950.

⁵⁷ *Svenska Dagbladet*, 30/6-1950.

⁵⁸ *Arbetet*, 19/7-1950.

socialdemokratin och kommunism tillhör socialismen så var socialdemokraterna helt enkelt tvungna att tydligt ta avstånd från kommunismen för att undvika att anklagas för att vara Sovjetvänliga. Detta återkom *Arbetet* till i juni 1951 då man skrev:

Något som gagnar freden – javisst, det borde intressera var och en. Det syftet ligger emellertid långt fjärran från vad bolsjevismen åsyftar med sin trafik. Den avser ingenting annat än att för det första ge en direkt falsk bild av vilka krafter det är som sätter världsfreden i fara och för det andra att söka skapa sig själva en plattform av annat slag än den de förlorat här i landet.⁵⁹

I samband med att amerikanerna i slutet av 1951 upptäckte tecken på att Sovjetunionen återigen hade provsprängt atombomber så lät sig Stalin intervjuas av den ryska kommunisttidningen *Pravda* där han förnekade att Sovjet hade några som helst planer på någonsin använda atombomber. SvD avfärdade detta som rent önsketänkande:

Stalins fridsamma försäkran, att ”det icke finns någon anledning till oro”, skulle emellertid varit vida trovärdigare, om icke den motvägdes av de beskyllningar mot de anglosaxiska krigshetsarna, som icke bli riktigare därför att de ideligen upprepas i den stereotypa kommunistagitationen. Denna kompott av frestande perspektiv och falska påståenden återfinnes även i Stalins beskärmselser över att de amerikanska ledarna icke gått med på ett förbud mot atomvapen utan blott på deras legaliserande.⁶⁰

I detta citat finner jag att skribenten tyckte att det hade varit frestande att tro på den kommunistiska propagandan men att detta omöjliggjordes av den sovjetiske diktatorns formuleringar, vilka var alltför bekanta för att tas på allvar. Att man kallade beskyllningarna mot anglosaxarna för ”den stereotypa kommunistagitationen” anser jag var en referens till kommunistpropagandan före andra världskriget, då Sovjetunionens ständigt hade agiterat mot de kapitalistiska länderna i Väst, särskilt mot Storbritannien.

Åsikten att den kommunistiska fredspropagandan var en lögn var alltså något som både *Arbetet* och SvD återkom till flera gånger. Att det inte var SvD som var mest hätsk i sin kritik av den sovjetkommunistiska propagandan är tankevärt eftersom det är ofta högern man associerar med antikommunism. Som man kan se i citaten ovan så kunde en socialdemokratisk tidning vara lika, eller ännu mer, fientligt inställd mot det kommunistiska. Detta kommer jag att nämna i de kommande delkapitlen.

⁵⁹ *Arbetet*, 10/6-1951.

⁶⁰ *Svenska Dagbladet*, 7/10-1951.

3.4 Den kommunistiska diktaturen

I Västeuropa har man under en lång tid uppfattat Ryssland som hotfullt, man såg det länge som halvt barbariskt och halvt civiliserat. Det gamla tsardömet var en diktatur och sågs som en expansionistisk, krigisk stormakt. Kombinerat med rysskräck, särskilt i Sverige, så låg det en ständig rädsla för Ryssland i Västeuropa. Detta förändrades inte nämnvärt med den ryska revolutionen 1917, Sovjetunionen var lika hotfullt som Tsarryssland. Skillnaden var nu att denna stat, genom sin kommunistiska ideologi, hotade samhällets alla beståndsdelar då allt det gamla skulle förändras eller utrotas när man byggde det kommunistiska samhället.⁶¹

I detta delkapitel kommer jag att redogöra för hur SvD och *Arbetet* såg på den kommunistiska diktaturen, Sovjetunionen. I det material som jag har för detta nämner man ibland sovjetkommunismen som en totalitär ideologi, vilket som bekant Stenfeldt behandlade i sin avhandling. Att jag har med detta tema beror på att jag anser för att förstå anti-kommunismen så måste man undersöka de olika delarna som utgör helhetsbilden. Detta tema utgör, enligt min åsikt, tillsammans med de andra teman som jag har redogjort för en mer komplett bild av antikommunism. I antikommunistiska skildringar så använde man ofta diktaturen i Sovjetunionen som ett avskräckande exempel på vad som skulle hända om man lät kommunismen ta makten i ett land.

I Sovjetunionen under den undersökta tidsperioden så var levnadsstandarden låg jämfört med Väst. SvD skrev i december 1950 en ledare, kallad ”Mänskligheten och Sovjetunionen”, där man jämförde hur de knappa villkoren i Sovjet påverkade livet för de miljontals människor som satt inspärrade i arbetsläger och att hela konceptet med dessa läger var ett resultat av den diktatoriska regimen:

Till och med om den ryska fångvården vore human kan man därför utgå ifrån att dess utspisningsstat är i alla avseenden svag, och på denna humanitet tro endast utländska kommunister, som icke råkat ut för ödet att personligen få pröva den. [...] Därtill är det uppenbart att i slavlägren huvudsakligen s.k. politiska fångar förekomma [...] De flesta äro dömda på administrativ väg, vilket är en hövlig omskrivning för det rättslöshetstillstånd som gäller för regimen misshagliga element.⁶²

Att skildra hur de politiska fångarna var utsatta för ”rättslöshet” innebar här att man ville göra skillnad på hur fångar behandlades i Öst och Väst, och att Väst skulle framstå som mycket mer humant. Att föra fram hänsynslösheten, brutaliteten och ondskan hos de sovjetiska

⁶¹ Tornbjer, Charlotte, ”Att resa till framtiden?": Kristian Gerner & Klas-Göran Karlsson (red.), *Rysk spegel: Svenska berättelser om Sovjetunionen – och om Sverige*, Lund 2008, s. 66.

⁶² *Svenska Dagbladet*, 12/12-1950.

ledarna var vanligt bland den tiden antikommunister – Herbert Tingsten kallade i DN kommunisterna för ”onda män och gangsters”⁶³. Beskrivningen av ”slavlägren” användes ofta för att beskriva grymheten i det kommunistiska systemet i antikommunistiska texter, i mitt material nämns det flera gånger.

Det totalitära samhällets påverkan på medborgarna kommenterade *Arbetet* i maj 1951. Syftet var att visa hur kommunisterna i Östtyskland gick till väga för att uppfostra ungdomarna i de kommunistiska sommarlägren till ideologiskt renläriga partimedlemmar:

Här läggs undervisningslinjen enligt mönstret: ”Ami, go home” och ”amerikanerna vill kriget”. Denna grundtes hamras dagligen in i de unga huvudena enligt den gamla svart-vitmetoden, som var så omtyckt bland nazisterna: det är vi som vill ha freden, de andra förbereder kriget! En väsentlig förutsättning för att denna propaganda skall lyckas är att ungdomarna skiljs från föräldrarna. Men än så länge har den inte haft någon avgörande framgång.⁶⁴

Referensen till nazismen är här intressant då det visar på hur man såg på kommunismen som ideologi. Dess totalitära tendenser och metoder, att hjärntvätta ungdomar, poängterades för att ge läsaren en uppfattning om hur det kommunistiska systemet behandlade sina medborgare, det fyllde samma funktion som när man beskrev arbetslägren i Sovjetunionen. Att man liknade kommunismen med nazismen anser jag att man gjorde för läsarna skulle associera kommunismen med något oerhört negativt. Nazismens brott mot mänskligheten och dess totalitära drag kände alla till vid den här tiden, om någon eller något liknades vid denna ideologi så var det enbart i negativ bemärkelse.

Som tidigare nämnt så överlappar de teman jag redogör för ibland varandra i det undersökta materialet. SvD skrev i juli 1951 en ledare där man beskrev varför den kommunistiska fredspropagandan inte var realistisk om man såg till Sovjets totalitära system:

Det är gott och väl att den nya ryska tidsskriften News bedyrar – på engelska – att väst och öst kunna leva fredligt tillsammans. Men skall det kalla kriget avblåsas, måste det bli aktivt samförstånd och icke blott en passiv samexistens. Järnridån bör då bort, så att ryska folket får en föreställning om västdemokratiernas villkor och icke den vrångbild därav som den ryska informationen systematiskt utprämlar. En sådan reform är likväl oförenlig med stalinismens totalitära statsskick och dess terrorprocesser, deportationer och slavläger. Världsfreden kan emellertid icke frälsas genom fraser utan genom fakta, och Kreml har otaliga tillfällen att härvidlag föregå med gott exempel, som världen i övrigt genast skulle förstå och uppskatta.⁶⁵

⁶³ Johansson, 1995, s. 241.

⁶⁴ *Arbetet*, 23/5-1951.

⁶⁵ *Svenska Dagbladet*, 31/7-1951.

När man läser innehållet i detta stycke så får man en känsla av att skribenten ville påminna läsaren om vad som utmärkte det totalitära samhället. ”Terrorprocesser, deportationer och slavläger” användes här i samma mening som ”totalitärt statsskick”, vilket för mig ses som ett tecken på att man ville att läsarna skulle associera det totalitära med de grymheter som utmärkte Stalins Sovjetunionen. Som nämnts så var det mycket vanligt att antikommunister använde sig av Sovjets totalitära statsskick för att understryka sina åsikter. Citatet ovan tycker jag passar in i den kategorin, skribenten menade här att även om sovjetledningen hade haft någon verklig vilja till fred och samförstånd så hade det ändå inte varit möjligt eftersom det var oförenligt med totalitarismen.

Efter Stalins död i mars 1953 så blev frågan om Stalins efterträdare mer aktuell än tidigare. I Väst så spekulerade man över vem som nu skulle ta över som Sovjetunionens ledare och om det pågick en maktkamp mellan de kommunistiska högdjuren. *Arbetet* spekulerade också om denna kamp och om varför så lite hördes från Moskva:

Under alla förhållanden kan man nog ta för givet, att den maktkamp som redan avgjorts eller den som förestår, till huvudsaklig del äger rum inom Kremls tystlåtna murar varifrån så få uppgifter sipprar ut. Om, mot all förmodan, en maktkamp skulle utspelas inför öppen ridå vore detta ett alltför farligt tecken på sådana demokratiska svagheter, att det förefaller fullständigt uteslutet. Långt mera antagligt är att det som stort sker i detta fall också sker i det tysta för att det över huvud taget skall stämma med bolsjevismens totalitära beteendemönster i alla andra avseenden.⁶⁶

Åsikten här var att när en maktkamp skedde så skedde det i det tysta eftersom det var ett totalitärt kännetecken. Att man skrev att kommunisterna i Moskva inte ville att maktkampen skulle ske öppet då de ansåg att det var ett tecken på demokratisk svaghet, ser jag som att man ville visa skillnaden mellan de demokratiska länderna i Väst och kommunistdiktaturerna i Öst – ett av demokratins kännetecken är öppenhet, en diktatur är slutenhet. Man kan också anta att skribenten ville visa att man i Sovjetunionen var fientligt inställd till demokratin och dess grundläggande värden. Jag nämnde tidigare att ett av Herbert Tingstens återkommande teman var demoniseringen av diktaturer och att en del av hans oförsonliga inställning till Sovjet var betingat av hans förakt för det diktatoriska statsskicket. Under kalla kriget jämförde antikommunister inte bara kommunismen med nazismen, de underströk också kraftigt diktaturens negativa sidor för att visa demokratins överlägsenhet.

⁶⁶ *Arbetet*, 5/3-1953.

3.5 Tredje stånpunkten

Som Stenfeldt nämner i sin avhandling så är det inte helt lätt att placera startpunkten för debatten om den s.k. ”tredje stånpunkten”. Man brukar dock säga att debattens utlösande faktor var författaren Eyvind Johnsons vårtal till studenterna i Uppsala i maj 1951. Johnson talade där om att det i Europa vid denna tid förelåg tre skilda positioner i hur man förhöll sig till stormakternas politik: 1) den som tog ställning för västerlandet med dess demokratiska värden, 2) den som tog ställning för Sovjetunionen med dess totalitära samhällssystem, samt 3) den som placerade sig i en vag mittenposition där man inte tog klar ställning.⁶⁷ Grunden till den svenska politiken under kalla kriget kom i stort att formas av den tredje positionen, där man förespråkade alliansfrihet, strikt neutralitet och proklamationen att Sverige skulle försvara sig militärt mot vem som än anföll landet, vilket skiljde Sverige från de andra skandinaviska länderna Danmark och Norge, som båda gick med i Atlantpakten (NATO).⁶⁸

Högern i Sverige var oerhört fientligt inställd mot den tredje stånpunkten. Man ansåg att den var en lögn med syftet att dölja Sveriges västliga sympatier, att det var förtäckt kommunistpropaganda och att det i det kalla kriget var omöjligt att inte ta ställning.⁶⁹ SvD skrev en ledare i juni 1951 i samband med vänsterförfattaren Karl Vennbergs förespråkande av den tredje stånpunkten. Där gav man uttryck för vad man ansåg att stånpunkten egentligen innebar:

Herr Vennberg är politiskt radikal; osäkert är om han skall betraktas som kommunist. Då han propagerat sin tredje stånpunkt har han emellertid vid olika tillfällen följt en stalinistisk agitationslinje, vilken är förrädisk i den meningen att den är ägnad åt att förvirra begreppen och snedvrída problemställningen [...] Att välja ”Öst” är att välja bolsjevism, att välja ”Väst” är att välja betingelser för vår egen självständiga framtid. [...] Den tredje stånpunkten innebär därför rent illusionsmakeri, och man kunde lämna den oantastad, om den icke vore farlig för vår nationella enighet, vår sammanhållning och våra möjligheter till en maximal kraftanspanning i ett ödesdigert ögonblick. Avklädd all retorik betyder den att vi skola utan motstånd foga oss i en rysk ockupation.⁷⁰

Man ser här att skribenten tydligt ger uttryck för sin, och förmodligen SvD:s, åsikt i frågan om tredje stånpunkten. Jag tycker att citatet ovan är ett uttryck för antikommunism, då innehållet i ledaren syftar till att svartmåla tredje stånpunktens förespråkare genom att anklaga dem för att enbart vilja förenkla Sovjetunionens ockupation vid händelse av en

⁶⁷ Stenfeldt, 2013, s. 98 f.

⁶⁸ Ekéus, Rolf, ”Kalla kriget – kampen om själarna”: Kurt Almqvist & Kristian Gerner (red.), *Kalla kriget: Sverige: en stormakt utan vapen?*, Stockholm 2012, s. 17 f.

⁶⁹ Stenfeldt, 2013, s. 109.

⁷⁰ *Svenska Dagbladet*, 14/6-1951.

invasion. I citatet så återfinns tre antikommunistiska teman, föreställningen om den sovjetiska expansionismen, Moskvas femte kolonn och den kommunistiska propagandan. Att föra in förespråkarna för den tredje ståndpunkten i kategorin femtekolonnare bör ha setts som ett effektivt sätt att neutralisera deras argument för alliansfrihet och neutralitet eftersom de då kunde betecknas som landsförrädare, likt kommunistpartiets medlemmar.

Trots att många av de svenska socialdemokraterna var förespråkare av tredje ståndpunkten så verkar det som om de i debatten ibland kände sig tvungna att markera sin inställning till Sovjetunionen för att kunna slå ifrån sig högerens kritik om att de var kommunistvänliga. *Arbetet* skrev i juni en ledare där man kritiserade vänsterförfattaren och tredje ståndpunktaren Artur Lundkvist för hans milda avståndstagande från Sovjetunionen i Morgontidningen (MT):

Han har där gjort gällande, att demokrati fordrar socialism och att FN befinner sig i fara. Båda påståendena är i och för sig riktiga. Med dem som utgångspunkt söker Artur Lundkvist dra en lans för den demokratiska socialismen. Det sker genom ett häftigt anfall på den amerikanska kapitalismen och ett rätt svalt avståndstagande från den kommunistiska diktaturen. [...] Han kunde och borde ha utförligare belyst de klassprivilegier, som råder i våra dagars Ryssland. Det låter sig ju inte bestrida att Sovjetunionen minst av allt regeras av arbetare och bönder. En ny byråkratklass har uppstått, i vilken diktaturen är förankrad. Den har med åren blivit inte bara äldre utan också mera konservativ, mera ”kommunistisk” och mera ordensbehängd.⁷¹

Innehållet i denna ledare syftade till att uppmärksamma de väldiga inkomstskillnader som rådde i Sovjet mellan majoriteten av folket och den lilla politiska eliten, den kommunistiska nomenklaturen. Man kan här finna att *Arbetets* skribent anklagade det sovjetiska ledarskapet för hyckleri och korruption – den ständiga propagandan om att Sovjetunionen var världens mest rättvisa land utan klasskillnader sågs här som lögn avsedd att dölja den misär som majoriteten levde i och det överflöd som präglade ledarskiktet. Att man benämnde den härskande byråkratklassen som ”ordensbehängd” ser jag som en referens till Stalins och de andra ledande kommunisternas vana att ge utmärkelser och ordensmedaljer till sig själva (via Högsta sovjet som de kontrollerade). *Arbetets* socialdemokratiska ideologi syns i citatet ovan – skribenten håller med Lundkvist om att sann demokrati fordrar socialism, för att senare kritisera honom. Skribentens huvudsakliga poäng anser jag dock vara att det var rätt att kritisera den amerikanska kapitalismen, men att man inte fick glömma att det rådde stora orättvisor i Sovjetunionen också.

Socialdemokraterna kom som sagt att bli några av tredje ståndpunkten starkaste förespråkare, och då de innehade regeringsmakten i Sverige vid denna tid så kom den att bli

⁷¹ *Arbetet*, 21/6-1951.

en del av den svenska politiken. *Arbetet* var en ju socialdemokratisk tidning, vilket gjorde att man i debatten var tvungen att försvara den mot attacker från högern. I samband med att *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* (SDS) i juli hävdade att en majoritet av arbetarna i Sverige inte ville veta av någon tredje ståndpunkt och gärna tog öppet parti för Väst, skrev man att:

Arbetet anses vara en av de tidningar som har skäl att ta hänsyn till detta. Ohederligare kan icke ett ställningstagande refereras. Kan Sydsvenskan förneka att *Arbetet* tillhör de tidningar som konsekvent och ihärdigt angripit den kommunistiska diktaturen och dess ideologi? [...] Aldrig har det i *Arbetet* hävdats att diktatur och demokrati skulle vara förenliga som Sydsvenskan gör gällande. Trots detta har vi hävdats, att det finns en ståndpunkt mellan den som kommunismen företräder och den som Sydsvenskan företräder. Vi har kallat den för demokratiska socialismens ståndpunkt. I den ingår en kritik av vissa drag inom det amerikanska samhällssystemet, vilket SDS nog åtar sig för att uppmärksamma.⁷²

I denna ledare kan man se att syftet var att delvis slå fast sin position i förhållande till tredje ståndpunkten och att delvis markera sina egna antikommunistiska åsikter. Att man försvarade regeringens politik är givet, att man så tydligt ville framhäva sin egen antikommunism är väsentligen en fortsättning på den ledare de skrev i juni (föregående sida). Det intressanta är att det verkar som om man ville skilja på antikommunism och debatten om tredje ståndpunkten. *Arbetet* var verkligen inte lika ivrig som högern att brännmärka alla som förespråkade neutralitet i kalla kriget för att vara kommunistvänliga. I citatet ovan riktar sig skribenten mot SDS, det känns som om de ville påminna om att högern inte hade monopol på svensk antikommunism. Omformulerat skulle det i ledaren ha kunnat stå något i stil med: Har ni glömt att vi också är fientligt inställda till Sovjetunionen?

SvD fortsatte under sommaren 1951 att uttrycka sina fientliga åsikter till tredje ståndpunkten. I början av juli skrev man en ledare under rubriken "Dagens Münchenanda" där man liknade den tredje ståndpunkten med västmakternas utrikespolitik under 1930-talet:

Vi ha även benämnt tredje ståndpunkten "Münchenanda". Herr Vennberg säger sig nu "fasthålla vid" att Münchenanda betyder att "inhemskt kapital hellre ger vika för en främmande kapitalistisk imperialism än riskerar att malas sönder i den sociala oro som motstånd kan medföra". [...] Münchenanda är ingenting annat än uttrycket för ett önsketänkande av innebörd att om man ger efter en smula för våldet, så skall detta känna mättnad och lämna en i fred. År 1938 offrade Münchenandan ett stycke av Tjeckoslovakien för illusionen om "fred i vår tid". År 1951 vill Münchenandan offra Sveriges frihet och självständighet för illusionen att en svensk folkspillra skall överleva för att bli bärare av – rysk kultur!⁷³

⁷² *Arbetet*, 3/7-1951.

⁷³ *Svenska Dagbladet*, 4/7-1951.

Att man använde sig av begreppet "Münchenanda" berodde säkerligen på det negativa som folk associerade med detta begrepp, som syftar på den "appeasementpolitik" som västmakterna använde sig av under 1930-talet i sina försök att blidka Hitler och undvika ett nytt världskrig. Denna politik drevs till det yttersta när man i München 1938 gav Hitler fritt spelrum i Tjeckoslovakien (1938 fick Tyskland Sudetområdet, i början 1939 ockuperades resten av landet).⁷⁴ Att SvD använde en liknelse med den politiken berodde förmodligen på att man återigen ville bunta ihop förespråkarna för tredje ståndpunkten med kommunisterna. Genom att hänvisa till hur västmakterna 1938 hade varit alltför mjuka mot Nazityskland så kunde man nu hävda att samma politik skulle komma att ligga till grund för ett nytt världskrig, där Sverige onekligen skulle komma att ockuperas av Sovjetunionen. Temat om den sovjetiska expansionismen syns här, liksom den om kommunistpropaganda – i detta fall använde man västmakternas naiva fredsförhoppningar på 30-talet för att visa hur orealistisk kommunisternas fredspropaganda var.

3.6 Spionaffärer i Sverige

Två stora spionaffärer skakade det tidiga 1950-talets Sverige. I båda fallen handlade det huvudsakligen om två personer som arresterades, åtalades och dömdes för att ha spionerat för Sovjetunionens räkning. Dessa två var Hilding Andersson och Fritjof Enbom, vilkas respektive fall tilldrog sig enorm uppmärksamhet i den svenska pressen.⁷⁵

Marinunderofficeren Andersson greps i september 1951 efter att under några månader ha skuggats av säkerhetspolisen. Han misstänktes på sannolika skäl för att ha sålt militära hemligheter om den svenska örlogsflottan när han var stationerad i Karlskrona till en främmande makt, vilket han efter ett tag erkände. I pressen kom han att kallas "Marinspionen".⁷⁶ Han dömdes i mitten av november 1951 till livstids straffarbete för "synnerligen grovt spioneri och olovlig underrättelseverksamhet med åsidosättande av den anklagades tjänsteplikt som underofficer vid flottan".⁷⁷ Fritjof Enbom var en kommunist som greps i februari 1952 och åtalades i juni. Under polisens förhör erkände han allt och namngav t.o.m. sina medbrottslingar, som åtalades tillsammans med honom. I pressen refererades de som "Enbomligan". Enbom och de andra åtalades för att ha gett hemligheter om Bodens

⁷⁴ Stenfeldt, 2013, s. 106 f.

⁷⁵ Cronqvist, Marie, "Fula fisken och stenansiktet": Kim Salomon, Lisbeth Larsson & Håkan Arvidsson (red.), *Hotad idyll: Berättelser om svenskt folkhem och kallt krig*, Lund 2004, s. 58 f.

⁷⁶ Cronqvist, 2004, s. 63.

⁷⁷ Cronqvist, 2004, s. 67.

fästning till ryssarna och att vid händelse av en invasion hjälpa de anfallande genom att organisera en grupp femtekolonnare som skulle underlätta erövringen av fästningen. Enbom dömdes i slutet av juli till livstids straffarbete för grovt spioneri.⁷⁸

SvD skrev i samband med gripandet av Andersson om nödvändigheten att stärka säkerhetstjänsten, då man nu hade bevis på att ryssarna hade spioner i Sverige:

Om han därutöver haft kommunistiska åskådningar eller hyst sympatier av denna art, tangeras ett annat sedan länge aktuellt och centralt säkerhetsproblem. Det är ju allom bekant, att det kommunistiska partiet i vårt land genom sin kadaverlydnad gentemot främmande makt är att betrakta som en femtekolonn, vilken icke endast vid krigsfara kan förverkliga sina sabotageplaner utan även i fredstid samlar uppgifter och vinner inblickar, som dessa underjordiska cellbildare näppeligen behålla för sig själva.⁷⁹

I denna text återkom temat om Moskvas femte kolonn, vilket man nu förmodligen ansåg vara mer verklig än någonsin tidigare. Vad som är intressant i beskrivningen av det svenska kommunistpartiet är att man använde begreppet ”kadaverlydnad” för att beskriva dess undernådighet i alla order från Moskva. Begreppet syftade sannolikt på att man ansåg att de svenska kommunisterna i praktiken fungerade som marionetter till sin sovjetiske herre, de följde blint order vilket reducerade dem till viljelösa, vandrande lik (kadaver) som saknade varje spår av mänsklighet. Syftet var att demonisera, och när man gjorde det använde man ofta starka beskrivningar för att tydliggöra sina åsikter och nedvärdera motståndaren.

I samband med Anderssons dom i november kommenterade SvD hans försvar under rättegången och vad man tyckte om hans resonemang:

Hans enda försvar var ur hans egen synpunkt att han trott sig tjäna ”mänsklighetens sak” genom att förråda sitt land. Så förviden är den kommunistiska ideologien, så föga vilja de troende kommunister veta av de olyckor, som drabba de folk, vilka råka under Sovjets herravälde. [...] Måhända har denna upprörande spionerihistoria ändå medfört det goda att den naiva omisständsamhet, varmed man här i landet så gärna vill bemöta ”hyggliga” kommunister, nu börjar ge vika. Ett parti vilket ser som sin främsta uppgift att tjäna en främmande makt kan aldrig betraktas såsom nationellt pålitligt; dess medlemmar – icke minst de utomstående ”sympatisörerna” – måste ständigt bli föremål för vaksamhet och misstro.⁸⁰

Återigen så attackerade man de inhemska kommunisterna för deras förhållande till Sovjetunionen. I det citerade stycket så gick man även till angrepp mot den kommunistiska ideologin, man kallade den ”förviden” när man beskrev hur den påverkade partiets medlemmar. Detta var enligt mig ett tydligt utslag av antikommunism, att man ansåg att det

⁷⁸ Cronqvist, 2004, s. 69 f.

⁷⁹ Svenska Dagbladet, 28/9-1951.

⁸⁰ Svenska Dagbladet, 15/11-1951.

var ideologin som hade fått Andersson att förråda sitt land, vilket enligt SvD:s skribent var bland det mest föraktliga en människa kunde göra. Att man ansåg att det var av nöden att kommunisterna skulle vara föremål för ”vaksamhet och misstro”, anser jag berodde på just det grova och föraktliga i att man nu hade påkommit kommunisterna med att spionera – nu kunde man rättfärdiga sådana aktioner.

I samband med Fritjof Enboms rättegång kom *Arbetet* att publicera några av sina mest hätska och aggressiva antikommunistiska ledare under hela den undersökta perioden. Som vi ska se nedan så skrädde man inte orden när man beskrev sina åsikter om kommunisterna:

Det torde numera göra detsamma vad kommunistpressen här i landet påstår. Ingen vettig människa sätter längre den minsta lilla tilltro till dessa den ideologiska lögnens samvetlösa målsmän. Allmänheten kan själv bilda sig en klar uppfattning om halten av en politisk och allmänmänsklig moral hos ett parti som det kommunistiska. Det har som parti betraktat inga som helst skrupler inför att tillhandagå intressen som minst av allt är svenska. [...] Någon tidning jämförde häromsistens kommunistspionerna och kontaktmännen med en Vidkun Quisling som också han förskaffade sig en hel världs förakt för att han utlämnade sitt land och prisgav sina landsmän. Det består verkligen inte heller någon som helst skillnad mellan gårdagens quislingar och dagens kommunister som är inblandade i de många spionmålen. [...] Den ”radikalism” som av konservativ vana tillskrivits kommunismen sedan gammalt är numera ett begrepp utan ringaste täckning i verkligheten. Den idéförfalskning som kommunismen i våra dagar representerar överallt där dess företrädare besitter den enväldiga makten har ingenting att göra med vare sig radikalism eller socialism. Den sanningen borde vid det här laget vara så allmänt omfattad att man borde kunna lokalisera de återstående bekännarna till denna lära som oförmögna till varje slag av självständigt tänkande. De är och förblir endast viljelösa redskap för maktintressen som befinner sig långt fjärran från de målsättningar som en gång i tiden sprang fram ur den berättigade kritiken mot kapitalismens samhälle.⁸¹

Dagen efter att Enbom hade dömts till livstid straffarbete publicerade *Arbetet* ytterligare en ledare där man fortsatte sin, vid det här laget, hatkampanj mot kommunisterna:

Förklaringen till att en människas uppfattning kan bli så förvrängd som kommunisternas i allmänhet och kommunistspionernas och deras sympatisörers i synnerhet kan inte vara någon annan än den att det är slavnaturen som tar sig uttryck. Det är alltså fråga om den slavnatur, som på grund av inre tvång är hundaktigt lydig sin herre men lömsk, opålitlig eller rent av bestialisk mot dem, som deras herre ogillar. [...] Det gäller inte endast spionerna, det gäller varenda verklig kommunist, eftersom en sådan gillar allt och försvarar allt, som förekommer i hans ideologiska hemland från radions groteska lögner till det andliga och fysiska slaveriet. Udernådigheten rättfärdigar allt, även spioneriet och lansförräderiet. Kommunisternas parti är ett slavarnas parti och ett spionernas, ett femtekolonnens parti. Hur grova ord och utsökta smädelse dess ledare och medlemmar än må använda kan de inte befria sitt parti från dess nya namn, Spionpartiet.⁸²

⁸¹ *Arbetet*, 22/6-1952.

⁸² *Arbetet*, 1/8-1952.

Dessa två ledare rymmer en hel del färgstarka beskrivningar om vad den socialdemokratiska *Arbetet* ansåg om kommunisterna i spionaffären Enboms kölvatten. Den här gången var man inte rädd för att gå till kraftig offensiv mot allt som den kommunistiska ideologin representerade för de svenska socialdemokraterna. Här beskrev man nu det svenska kommunistpartiet som ”ett slavarnas parti” som var ”hundaktigt lydigt sin herre” och ”samvetslöst”, vilket visar hur starkt man hade påverkats av Enboms spionage för Sovjetunionen. Att man beskrev dem så bör ha berott på en vilja att totalt distansera sig från kommunistpartiet, och uppfattningen om att man gjorde det bäst genom att sänka dess medlemmar till djurens nivå. Man gick också till angrepp mot den kommunistiska ideologin, vilket man gjorde för att brännmärka kommunisterna som bärare av en falsk ideologi. Detta hade *Arbetet* faktiskt nämnt ungefär ett och ett halvt år tidigare, då man i slutet av 1950 beskrev Sovjetunionen som bärare av ”den grövsta idéförfalskning som kanske världshistorien känner – bolsjevismen”⁸³. Detta är en stor del av den socialdemokratiska anti-kommunismen, vilken har sin grund i den gamla konflikten mellan de revolutionära och de reformsinnade socialisterna om hur man bäst skulle gå tillväga för att skapa det perfekta, rättvisa samhälle som Marx hade talat om. Att beskriva kommunisterna som bärare av en ”idéförfalskning” var då ett sätt för socialdemokraterna att legitimera sin egen version av socialismen, och för att kunna avvärja möjlig högerkritik om att vara kommunistvänlig.

I jämförelse med *Arbetets* grova, hatiska skildringar av kommunismen i samband med spionaffärerna så framstår det som SvD skrev som tämligen mild kritik. I februari 1952, strax efter att Enbom gripits, kommenterade man i denna tidning vad spionaffärerna innebar för de svenska försvarskostnaderna och vad man borde göra angående kommunisterna:

Kommunisten Fritjof Enboms bekännelse om spionageverksamhet gentemot vårt lands försvar bestyrker än en gång att vår försvarsberedskap måste inriktas på att bekämpa både yttre och inre fiender. De yttre utgörs av presumtiva angripare, de inre, kommunisterna, gnaga som husbockar inifrån på våra försvarsverk. En icke obetydlig del av vår nationalinkomst lägges ner på rustningar: väldiga belopp av dessa gå till spillo genom förräderi. [...] För våra myndigheter bör det skedda bli en ny allvarlig maning att skärpa uppsikten över de hel- och halvkommunistiska organisationerna och dessas medlemmar. Polisen måste få ökade resurser att bekämpa skadegörare, och på arbetsplatserna måste granskningen av opålitliga element gå vidare. Alltför länge har på ledande håll visats för stor tolerans mot kommunisterna, fastän deras ledares anföranden och partiprogrammet klart utsäga vad partiet egentligen har i skölden.⁸⁴

Om man är uppmärksam kan man se en viss skillnad i hur SvD respektive *Arbetet* valde att betrakta spionaffärerna. SvD såg det hela som en chans att äntligen kunna klämma åt det

⁸³ *Arbetet*, 31/12-1950.

⁸⁴ *Svenska Dagbladet*, 17/2-1952.

svenska kommunistpartiet genom utökad granskning och en chans att få med polisen på det hela. Argumentet var att spionprocesserna kostade enorma summor pengar, vilket kunde undvikas i framtiden om man tog sig an kommunisterna här och nu. *Arbetet* valde istället att starta en intensiv, antikommunistisk kampanj för att brännmärka kommunisterna som landsförrädare, djuriska slavar och falska socialister.

3.7 Catalinaaffären

Den diplomatiska konflikt mellan Sverige och Sovjetunionen som Catalinaaffären resulterade i tog sin början i juni 1952, då ett svenskt militärplan, en DC-3:a, och dess besättning spårlost försvann över Östersjön. Den svenska ledningen skickade ut flera andra plan för att undersöka vad som egentligen hade hänt. Ett av dem, ett obebäpnat Catalinaplan, sköts ner av två ryska jaktplan utanför de ryska farvattnen, vilket kom att få stor uppmärksamhet i både den svenska och den internationella pressen. Denna händelse kom av en slump att sammanfalla med spionen Fritjof Enboms rättegång – under sommaren 1952 tilldrog sig båda händelser stort medialt intresse.⁸⁵

SvD kommenterade i en ledare Sovjetunionens svar på den svenska protest som lämnats till den sovjetiska regeringen, i vilken ryssarna hävdade att de endast handlat i självförsvar. Tidningen kommenterade också den svenska liksom den internationella kommunistpressens försvar av Sovjets beteende:

I varje fall lär den sovjetiska noten icke kunna övertyga någon inom svenskt territorium. Osanningarna är för uppenbara, de lögnaktiga påståendena alltför tydliga. Såväl de händelser, som orsakat den diplomatiska notväxlingen mellan Sverige och Sovjetunionen, som innehållet i den i Moskva avlämnade noten, utgöra emellertid en ny erinran till Sveriges folk om världsläget faror. [...] Vissa uttalanden i kommunistiska tidningar utanför Sverige varsla om att det är meningen att låta den sovjetryska nedskjutningen av det obebäpnade Catalinaplanet framstå som en svensk provokation mot Sovjet. [...] Sannolikt får man i fortsättningen se många liknande förvandlingskonster komma till användning för att vilseleda och för att förtaga verkan av det upprörande övergreppet mot ett svenskt spaningsplan, utsänt i ett rent humanitärt syfte. [...] *Arbetar-Tidningen* [svensk] är alltså färdig att i sovjetryskt intresse förvandla det uppenbara våldet till ett berättigat eller rent av berömvärt försök av Sovjetunionen att skydda sig mot svenska kränkningar av ryskt territorium! Längre kan man ju icke gå i kommunistisk självuppgivelse.⁸⁶

I detta citat ser jag främst ett antikommunistiskt tema uttryckas – inställningen till den kommunistiska propagandan. Att man valde att beskriva den kommunistiska pressens artiklar

⁸⁵ Cronqvist, 2004, s. 69.

⁸⁶ *Svenska Dagbladet*, 18/6-1952.

som ”förvandlingskonster” i syfte att ”vilsledda” läsarna visar att man här återkom till de gamla beskrivningarna om att allt som skrevs av kommunister enbart var illvilliga lögnar som var till för att glorifiera Sovjetunionens aktioner. I den första citerade meningen kan man också se vissa drag av temat om den sovjetiska expansionismen, då man anser att notväxlingen mellan Sverige och Sovjet borde fungera som en varning till svenska folket ”om världslägets faror”. Detta anser jag vara en referens till idén om Sovjets aggressiva och expansionistiska politik, att sovjetkommunisterna hade skjutit ner ett svenskt räddningsplan kunde ses som ett utslag av denna politik.

Arbetet skrev samma dag som SvD också en ledare där man kommenterade det ryska svaret på den svenska protesten. Här beskrev man hur Sovjets anseende i världen påverkades av Catalinaaffären:

Metoden från det [sovjetiska] hållet att tillbakavisa även de mest påtagliga uppgifter med förnekanden och motbeskyllningar är vid det här laget välbekant, även om det för vårt land är en ny erfarenhet. Likväl är det häpnadsväckande hur man från Sovjetunionens ansvariga utrikesledning kan framställa det inträffade på ett så direkt lögnaktigt sätt. Dels påstås att det svenska räddningsplanet i måndags grovt kränkte den ryska statsgränsen, dels påstås att ryssarna både varnade och tillhöll det svenska planet att gå ned på en sovjetrysk flygplats och slutligen – det mest häpnadsväckande – påstås att Catalinan var beväpnad och öppnade eld. [...] Inför hela världen, alltså inte bara för medborgarna i vårt land, utgör den ryska beskyllningen en ny bekräftelse på vilka fördomsfria metoder man begagnar i det mellanfolkliga umgänget från rysk sida. Det ryska svaret är i sin utmanande och hämningslösa form att jämställa endast med arten av det brutala överfall ryssarna, alla bortförklaringar till trots, gjort sig skyldiga till genom nedskjutningen av det obehäpnade svenska räddningsplanet. Sovjetregeringens förnekande kan ännu aldrig rubba dessa fakta, som den svenska regeringen åberopat i sin protest, vilken kvarstår med oförminskat berättigande.⁸⁷

I denna ledare kan man se att *Arbetet* försvarade den svenska regeringen och angrep den sovjetiska. Den svenska regeringens protest var berättigad och att den sovjetiska ledningen förklarade sig själv vara den kränkte parten gjorde enligt tidningens skribent enbart saken värre. Jag får intrycket att skribenten ansåg att om sovjetledningen hade velat framstå i mer positiv dager så borde den ha tagit på sig ansvaret och bett om ursäkt, vilket de inte gjorde. Istället svarade de med den klassiska sovjetkommunistiska metoden: motpropaganda. Att de inte skämdes för sådant agerande slås fast när man kallade de sovjetiska metoderna ”fördomsfria” och skrev om det ryska svarets ”utmanande och hämningslösa form”. Det står därmed klart att man ansåg att sovjetledningens svar enbart var kommunistpropaganda. Detta verkar skribenten anse att man kanske borde ha förväntat sig, men inte till den grad att allt

⁸⁷ *Arbetet*, 18/6-1952.

som svaret innehöll bara var motbeskyllningar och bortförklaringar, utan något som (sett ur *Arbetets* perspektiv) kunde backa upp dem.

Dagen efter att detta publicerats så skrev man i *Arbetet* ytterligare en ledare, där man tydligare klargjorde meningen med det sovjetiska svaret på protestnoten, och betydelsen av det svenska svaret på de sovjetiska beskyllningarna:

Att Moskva efter det kategoriskt avvisande svenska svaret skulle företa en omprövning av sin inställning är naturligtvis inte att vänta. För hemmapubliken – inom och utom Sovjetunionens gränser – är en ståndpunkt redan tagen som uppenbarligen ingenting kan rubba. För den ryska befolkningen skall det framstå som om det lilla landet Sverige inte bara sänt ett flygplan över Sovjets territorium för att utforska dess hemligheter utan som därjämte haft den otroliga djärvheten att öppna eld mot det fredliga ryska jaktflyget som för att freda sig nödgades avspisa svenskplanet. Det låter otroligt men antagligen är väl den ryska befolkningen van vid de mest häpnadsveckande ”informationer” rörande en ondskefull omvärld, full av illasinnade fiender.⁸⁸

Formuleringarna i detta stycke anser jag vara präglade av bilden av den stalinistiska sovjetdiktaturen, med dess totalitära, paranoida och kontrollerande system. Att man i kommunistpressen utmålade Sverige som den aggressiva parten i Catalinaaffären kan ha setts som ett sätt för den sovjetiska ledningen att i sin propaganda legitimera omvärldens fientliga inställning till Sovjet, vilket i sin tur rättfärdigade de väldiga summor man spenderade på militären. Att Sovjetunionen hade ett behov av yttre fiender för att kunna rättfärdiga sin politik är en syn som många hade under kalla kriget, däribland Herbert Tingsten som ansåg att detta behov var en del av Sovjets expansionistiska karaktär⁸⁹. Det är nog inte alltför djärvt att påstå att *Arbetet* också delade denna syn, vilket syns i citatet. Förmodligen ansåg man att detta var den enda förklaringen till det sovjetiska svaret på den svenska protesten, vilket nog flera av deras läsare skulle hålla med om.

Som jag ser det så hyste SvD liknande åsikter om Sovjetunionen i denna fråga – trots att det var Sovjet som var den skyldige i Catalinaaffären så vägrade de att erkänna eftersom man hellre ville framstå som offret. Ungefär en vecka efter incidenten skrev man i SvD:

När Sovjetunionen i sin senaste not upprepar osanningarna måste detta tyvärr tolkas som en önskan att vidmakthålla den irritation mellan Sovjetunionen och Sverige, som blivit en följd av de senaste händelserna, låt vara att ordalagen i förhållande till vanlig sovjetrysk diplomatisk terminologi äro en smula dämpade. Framtagandet av incidenter i det förflutna kan blott tjäna ett syfte: att vända uppmärksamheten bort från de egna överträdelserna av elementära folkrättsliga principer i förhållande till det svenska flygplanet. Konstgrepp av detta slag komma dock icke att

⁸⁸ *Arbetet*, 19/6-1952.

⁸⁹ Johansson, 1995, s. 156 f.

förvilla den svenska opinionen eller på något sätt hindra den svenska regeringen att för sin del stå fast vid anspråken på ursäkt och gottgörelse.⁹⁰

Man kan se att skillnaden mellan SvD och *Arbetet* inte var så stor när man skrev om Catalina-affären. Båda hade i stort sett samma uppfattning om vem som var offer och vem som var skyldig till händelsen. Båda beskrev Sovjetunionen som den skyldige, som vägrade be om ursäkt i hopp om att slippa ta på sig ansvaret och erkänna sin aggressivitet till grannländerna. Båda tidningarna ansåg att Sveriges harm var berättigad och att ingen svensk, som inte var kommunist, kunde tro på sovjetledningens lögn och beskyllningar eftersom de helt enkelt inte var realistiska.

4. Avslutande diskussion

Som man kan se så kunde antikommunism uttryckas i olika sammanhang och på flera olika sätt. När man uttryckte antikommunistiska åsikter i SvD och *Arbetet* så var det i både ideologiska och inrikes- och utrikespolitiska sammanhang. Dessa två tidningars antikommunism hade både likheter och skillnader, men att de var fientligt inställda mot Sovjetunionen och kommunismen är tydligt. Åsikterna återkom tämligen ofta under perioden 1950-1953, som jag nämnde i början av uppsatsen så hittade jag omkring 130 ledarartiklar av intresse. I analysen så har jag dock bara använt lite mer än 30 stycken, vilket beror på att jag var tvungen att välja ut de som bäst passade för respektive delkapitel. Jag kunde ha använt fler ledare i dessa delkapitel, men då hade analysen riskerat att bli mycket längre. Om jag hade använt allt material som jag fann intressant så hade hela uppsatsen med säkerhet kunnat vara mer än 100 sidor lång. Ett urval var med andra ord nödvändigt, de ledare som jag använde var de som jag ansåg bäst visade tidningarnas antikommunism i de olika sammanhangen.

Min första frågeställning var vilka ord och begrepp som tidningarna använde när man uttryckte antikommunistiska åsikter. Vad som ofta återkom var ord som var starkt negativt laddade, vilket jag ser som ett försök att få tidningarnas läsare att skapa sig en negativ bild av Sovjetunionen, kommunistpartierna och den kommunistiska ideologin. Begrepp som ”våldsam”, ”brutal”, ”lögnpropaganda”, ”diktatur”, ”slavläger” och ”rättslöshet” användes flera gånger för att beskriva vad som präglade Sovjets inrikes- och utrikespolitik. En intressant sak som jag observerade var, för att knyta an till min metod, att när man använde dessa begrepp i sina antikommunistiska skildringar så ansåg man sig ha underlag för allt. Man

⁹⁰ Svenska Dagbladet, 21/6-1952.

använde ofta dessa begrepp i samband med att man beskrev någon händelse som Sovjetunionen var involverad i, där man först skildrade händelsen ur det sovjetiska perspektivet – dess uttalade mål – för att därefter beskriva hur verkligheten såg ut. Att beskriva skillnaden mellan önsketänkande och verkligheten var något som man tydligen ansåg vara viktigt, eftersom det var i dessa sammanhang som kommunismens och Sovjets negativa sidor tydligast framträdde. Det är intressant att ta i beaktande att man sällan, som jag uppfattar det, uttryckte antikommunistiska åsikter utan argument som kunde stödja dessa. Citaten som jag använde var ibland långa, detta beror på att det krävdes längre citat för att tidningens skribent skulle kunna komma till poängen och presentera sin åsikt, baserad på argument.

Min andra frågeställning var vilka teman som återkom i den antikommunistiska debatten. Som man enkelt kan se så var dessa teman de fyra första delkapitlen i analysen; den sovjetiska expansionismen, Moskvas femte kolonn, inställningen till den kommunistiska propagandan respektive den kommunistiska diktaturen. Det är just dessa teman som jag anser vara de mest väsentliga delarna av antikommunismen som jag påträffade i mitt undersökta material. Jag kunde ha lagt till ytterligare ett tema: inställningen till de sovjetiska satellitstaterna i Öst- och Centraleuropa. En del av de ledare som jag fann vara intressanta kommenterade specifikt detta, det fanns med andra ord tillräckligt material. Att jag inte tog med detta som tema beror främst på att en hel del av de åsikter som man uttryckte i dessa ledare också fanns i de andra. Jag anser därför att temat om satellitstaterna på sätt och vis är en förlängning av de andra, som den sovjetiska expansionismen och den kommunistiska diktaturen, detta tema kan alltså sägas var en del av de andra som jag valde att inte fokusera på.

Den tredje frågeställningen för min undersökning var hur den tidens svenska politiska förhållanden och utmaningar kunde kopplas till antikommunismen. Det är till denna fråga som de tre händelserna som utgjorde de tre sista delkapitlen i analysen kan räknas till. När man skrev om dessa händelser så återkom som nämnts de teman som tidigare hade använts när man gav uttryck för antikommunistiska åsikter. Jag tycker att det var just när man skrev om tredje ståndpunkten, spionaffärerna och Catalinaaffären som antikommunismen flödade som bäst. Orsaken till detta under debatten om tredje ståndpunkten anser jag berodde på att det var en fråga som rörde Sveriges politiska hållning till Öst och Väst, hur man skulle lägga upp sin försvarspolitik. Det var regeringen mot oppositionen, vilket gjorde att man ibland uttryckte sig i väldigt häftiga ordalag. Högern ansåg att det var självklart att Sverige skulle sluta upp på USA:s sida mot Sovjetunionen, eftersom i princip alla svenska värderingar och kulturinflenser kom därifrån – Sverige tillhörde traditionellt Väst, och så skulle det helst

förbli. Därför anklagade SvD tredje ståndpunktens förespråkare för att vara kommunister, man hoppades att detta skulle få folk att misstro den neutrala, alliansfria politiken som den socialdemokratiska regeringen kom att göra till den officiella svenska hållningen under kalla kriget. *Arbetet* kände sig tvungen att försvara tredje ståndpunkten, men för att undvika att själv anklagas för kommunistvänlighet så var man tvungen att själv uttryck sin antikommunism genom att fördöma Sovjet och kommunismen.

Som jag nämnde i analysen så nådde *Arbetets* antikommunism en höjdpunkt i samband med spionen Enboms rättegång, vilket kom få karaktären av en hatkampanj. Jag tror att detta berodde på att man kände sig personligt kränkt av Sovjetunionen: Sverige var officiellt neutralt men utsattes ändå för spioneri, vilket var som ett slag i ansiktet. *Arbetets* hållning kan kopplas till den svenska socialdemokratins traditionellt starka antikommunism: uppfattningen om kommunisterna som odemokratiska, Moskvastyrda, revolutionsromantiska och splittrande för den socialistiska rörelsen⁹¹. Detta nämnde jag tidigare i samband med citatet där man beskrev kommunisterna som bärare av en falsk ideologi som var baserad på en idéförfälskning. I samband med spionaffärerna så märkte jag av en viss skillnad mellan SvD och *Arbetets* antikommunism: SvD förespråkade aktiva åtgärder mot kommunisterna, vilket inte *Arbetet* gjorde. Visserligen så präglades tidningen av extremt hatiska formuleringar om kommunisterna, men man gjorde inte som SvD och föreslog att man nu borde starta en aktiv granskningsverksamhet i Sverige riktad mot kommunisterna. Detta kan ha berott på att man inom socialdemokratin inte ville bli associerad med den sortens beteende – det kan ha setts som klandervärd och odemokratiskt; om man tog till åtgärder så sänkte man sig till kommunisternas nivå. Socialdemokraternas reforminriktade ideologi bör här ha spelat roll; man ville inte ta till hårda yttre åtgärder då man som ett parti till ”vänster” som inte förespråkade våldsmedel för förverkliga det socialistiska samhället (till skillnad från kommunisterna) istället skulle använda demokratiska medel för att bekämpa Sovjet och det svenska kommunistpartiet. Ett av dessa medel bör ha varit den fria (socialdemokratiska) pressen, där man uttryckte sina åsikter om kommunisterna. Orsaken till att *Arbetet* beskrev kommunisterna i så oerhört negativa ordalag kan därför ha varit att man genom dessa angrepp i pressen hoppades att kommunistympatisörer skulle ändra sin uppfattning och istället gå över till socialdemokratin, man ville motverka kommunisthotet genom att få partimedlemmarna att självmant lämna partiet. Denna metod skulle med andra ord leda till en

⁹¹ Linderborg, 2001, s. 163.

inre kollaps av kommunistpartiet, målet kunde uppnås utan att använda de yttre åtgärder som SvD förespråkade. Att SvD förespråkade åtgärder ser jag som ett utslag av den typiska antikommunism som präglade den konservativa högern vid denna tid. Som jag tidigare nämnde så hade man i högerkretsar i Europa och USA länge sett kommunismen som ett hot mot samhällets alla beståndsdelar och värderingar. Att antikommunismen under kalla krigets tidiga år fick ett sådant uppsving berodde främst på Sovjetunionens nya status som supermakt. Genom denna supermaktstatus så ansåg man att världskommunismen var på kraftig frammarsch och hotade alla länder i Väst med dess kultur och demokratiska samhällssystem. Detta ville högern bekämpa med motåtgärder. Eftersom kommunisterna använde sig av en ful taktik krävdes det att man själv använde sig av liknande medel för att kunna segra i kampen mot sovjetkommunismen. Det var dock inte bara de konservativa som förespråkade sådana åtgärder. Samtidigt som liberalen Herbert Tingsten (DN) föraktade den överdrivna häxjakt på kommunister som pågick i USA så var han inte emot kommunistjakt i sig (vilket han ansåg vara berättigat), även om han aldrig krävde att kommunistpartiet skulle förbjudas då det gick emot hans uppfattning om demokrati⁹². Att förbjuda kommunistpartiet var dock något som många av de konservativa högermänniskorna ville göra, här såg man hotet från kommunisterna som så allvarligt att det helt enkelt krävde hårda åtgärder.

Då jag utgår från ett begreppshistoriskt perspektiv i denna uppsats kan det vara dags att se hur begreppet ”antikommunism” kan sättas in i denna teoretiska ram. Reinhardt Koselleck nedtecknade som sagt fyra kriterier som, om de uppfylls, definierar en begreppsrevolution. Jag vill inte påstå att användningen av ”antikommunism”, eller antikommunistiska åsikter, i min undersökning utgör är en revolution. Vad jag däremot vill titta närmre på här är hur väl användningen av begreppet/begreppets beståndsdelar uppfyller kriterierna. Den första, *Demokratisierung*, innebär att det politiska språket upphör att vara reserverat för eliten. ”Antikommunism” i mitt material kan knappast sägas vara något som enbart eliten använde, folk från alla samhällsklasser läste tidningarna. Den andra, *Verzeitlichung*, innebär att politiskt-sociala begrepp får tydliga förväntningar och målsättningar. Jag anser att antikommunism på sätt och vis fungerar som ett motdrag mot de begrepp som kommunisterna använde för att beskriva hur framtiden skulle se ut. Den tredje, *Ideologisierung*, innebär att gamla begrepp i pluralform får en starkare ideologisk laddning och betecknas mer i singularform, de börjar anses stå för något abstrakt. Det kan sägas att antikommunism

⁹² Johannson, 1995, s. 278.

uppfyllde detta – antikommunister gillade att ofta tala eller skriva om ”Friheten”, ”Demokrati” och ”Västerlandet” (istället för ”friheter”, ”demokratier” och ”västländer”). Det fjärde, *Politisierung*, innebär att alltfler begrepp blir politiska slagord. När man uttryckte antikommunistiska åsikter under kalla kriget så var det vanligt att man band ihop dem med särskilda slagord då sådana ofta var lätta att komma ihåg och gjorde att folk associerade fiendtligheten till kommunismen med sådana ord. I några av ledarna som jag citerade så kritiserade skribenten kommunisterna för att deras politiska slagord var gamla och saknade grund i verkligheten. Detta ser jag som en reaktion mot den kommunistiska vanan med slagord, om man kritiserade dessa så hoppades man förmodligen att ens egna antikommunistiska slagord skulle tas emot bättre. Begreppet ”antikommunism” och dess funktioner i min undersökning uppfyller en del av innehållet i Kosellecks kriterier för en begreppsrevolution. Jag hävdar som sagt inte att användningen av vare sig begreppet i sig eller dess funktioner under kalla kriget var en revolution. Vad jag istället vill säga är att användningen av begreppets funktioner inte var obetydliga när man i Väst ville påverka opinionen i antikommunistisk riktning – då de användes så ofta måste de ha påverkat folks åsikter eftersom många människor läste dagstidningar.

I min undersökning så finns vissa likheter med den tidigare forskning som gjorts inom detta område. Forskning om antikommunism i svensk dagspress är ingenting nytt, men vad man har valt att fokusera på skiljer sig från mitt arbete. Stenfeldt syfte i sin avhandling var att undersöka hur totalitarismens dystopiska bild påverkade den svenska efterkrigsdebatten, där bl.a. antikommunism ingick p.g.a. kommunismens totalitära ideologi. Johansson redogjorde i sin bok om Herbert Tingstens liberala och antikommunistiska kampanjer i *Dagens Nyheter* under kalla krigets tidiga år. Salomons essä beskrev med utgångspunkt i svenska tidningar det sovjetiska flottbesök som ägde rum i Stockholm sommaren 1954, i vilka journalisterna skildrade hur de sovjetiska matroserna hade påverkats av att leva i en totalitär diktatur med all dess statliga kontroll och kommunistpropaganda. Resultaten i denna uppsats påminner till viss del om resultaten i de andras arbeten, men då ingen av de fokuserade enbart på *Svenska Dagbladet* eller *Arbetet* så hoppas jag att jag har kunnat bidra med något nytt. I ett större arbete i detta ämne hade det varit intressant att göra en jämförelse mellan kalla krigets antikommunism och den som fanns i Sverige under någon tidigare period. Detta hade kunnat ge en större inblick i antikommunismens historia.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Arbetet, 9/2-1950 – 6/3-1953

Svenska Dagbladet, 4/3-1950 – 9/3-1953

Litteratur

Cronqvist, Marie, ”Fula fisken och stenansiktet”: Kim Salomon, Lisbeth Larsson & Håkan Arvidsson (red.) *Hotad idyll: Berättelser om svenskt folkhem och kallt krig*, Nordic Academic Press, Lund 2004.

Ekéus, Rolf, ”Kalla kriget och kampen om själarna – det nordiska perspektivet”: Kurt Almqvist & Kristian Gerner (red.), *Kalla kriget: Sverige en stormakt utan vapen?*, Atlantis, Stockholm 2012.

Gaddis, John, *Det kalla kriget: Pakterna, spionerna, lögnerna, sanningen*, Svante Weyler Bokförlag, Stockholm 2007.

Johansson, Alf W., *Herbert Tingsten och det kalla kriget: Antikommunism och liberalism i Dagens Nyheter 1946-1952*, Tidens förlag, Stockholm 1995.

Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia: Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000*, Atlas, Stockholm 2001.

Palonen, Kari, ”Den begreppshistoriska *Verfremdungseffekten*”: Bo Lindberg (red.), *Trygghet och äventyr: Om begreppshistoria*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm 2005.

Persson, Mats, ”Begreppshistoria och idéhistoria”: Bo Lindberg (red.), *Trygghet och äventyr: Om begreppshistoria*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm 2005.

Salomon, Kim, ”Sedelärande flottbesök”: Kim Salomon, Lisbeth Larsson & Håkan Arvidsson (red.) *Hotad idyll: Berättelser om svenskt folkhem och kallt krig*, Nordic Academic Press, Lund 2004.

Schmidt, Werner, *Antikommunism och kommunism under det korta nittonhundratalet*, Nordic Academic Press, Lund 2002.

Stenfeldt, Johan, *Dystopiernas seger: Totalitarism som orienteringspunkt i efterkrigstidens svenska idédebatt*, Agerings Bokförlag, Lund 2013.

Tornbjer, Charlotte, ”Att resa till framtiden?": Kristian Gerner & Klas-Göran Karlsson (red.), *Rysk spegel: Svenska berättelser om Sovjetunionen – och om Sverige*, Nordic Academic Press, Lund 2008.

Internet

www.ne.se/antikommunism, 28/12-2013.